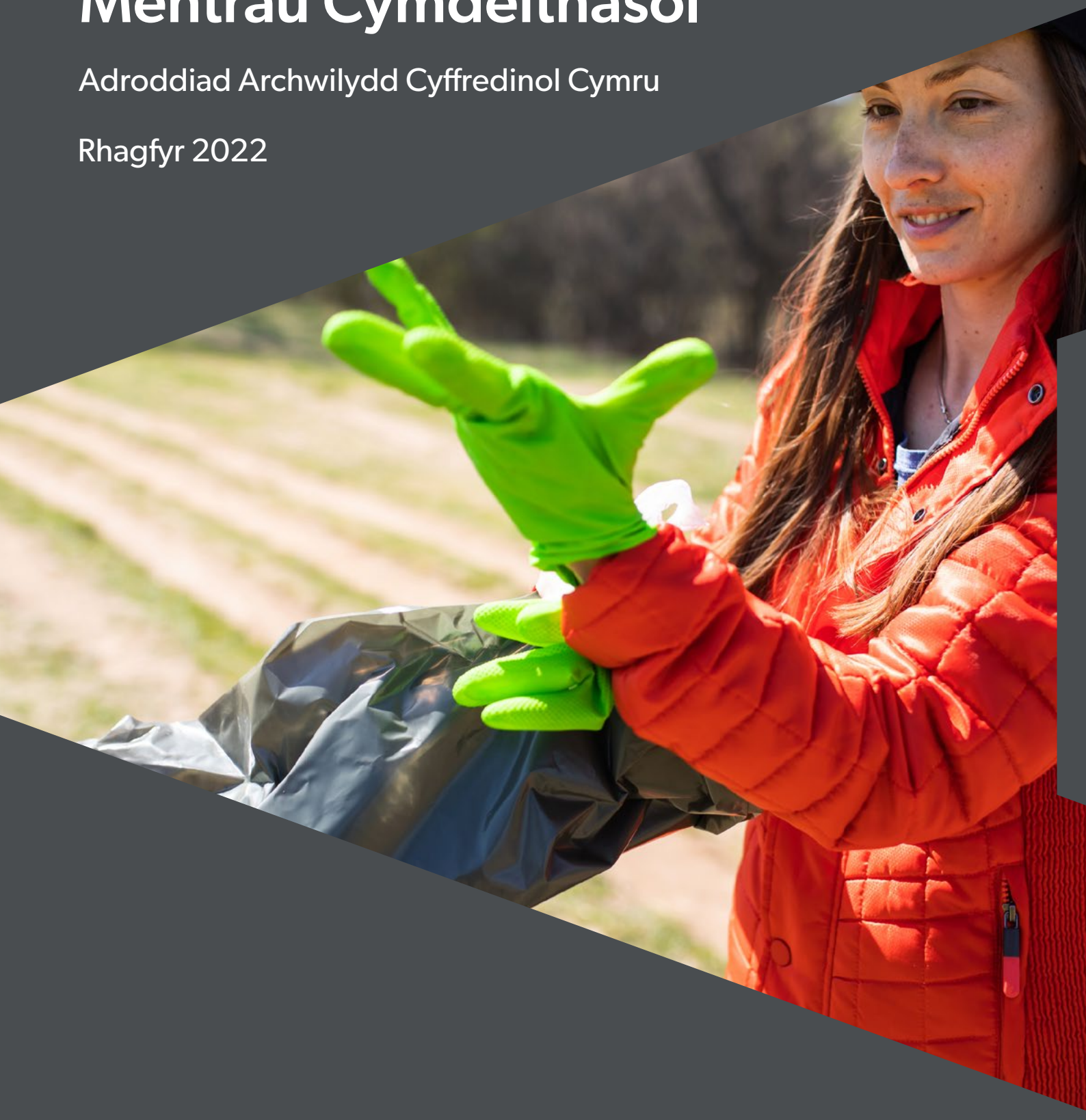

'Cyfle wedi'i gollu' – Mentrau Cymdeithasol

Adroddiad Archwilydd Cyffredinol Cymru

Rhagfyr 2022

Paratowyd yr adroddiad hwn i'w gyflwyno i'r Senedd o dan Ddeddf Archwilio Cyhoeddus (Cymru) 2004.

Mae'r Archwilydd Cyffredinol yn annibynnol o'r Senedd ac o lywodraeth. Mae'n archwilio ac yn ardystio cyfrifon Llywodraeth Cymru a'r cyrff cyhoeddus sy'n gysylltiedig â hi ac a noddir ganddi, gan gynnwys cyrff y GIG. Mae ganddo'r pŵer i gyflwyno adroddiadau i'r Senedd ar ddarbodaeth, effeithlonrwydd ac effeithiolrwydd y defnydd a wna'r sefydliadau hynny o'u hadnoddau wrth gyflawni eu swyddogaethau, a sut y gallent wella'r defnydd hwnnw.

Mae'r Archwilydd Cyffredinol hefyd yn archwilio cyrff llywodraeth leol yng Nghymru, mae'n cynnal astudiaethau gwerth am arian mewn llywodraeth leol ac yn arolygu cydymffurfiaeth gydag anghenion Mesur Llywodraeth Leol (Cymru) 2009.

Mae'r Archwilydd Cyffredinol yn ymgymryd â'i waith gan ddefnyddio staff ac adnoddau eraill a ddarperir gan Swyddfa Archwilio Cymru, sydd yn fwrdd statudol wedi'i sefydlu ar gyfer y nod hwnnw ac i fonitro a chynghori'r Archwilydd Cyffredinol.

© Archwilydd Cyffredinol Cymru 2022

Archwilio Cymru yw brand ymbarél Archwilydd Cyffredinol Cymru a Swyddfa Archwilio Cymru, sy'n endidau cyfreithiol ar wahân gyda'u swyddogaethau cyfreithiol eu hunain. Nid yw Archwilio Cymru ei hun yn endid cyfreithiol. Er bod gan yr Archwilydd Cyffredinol y swyddogaethau archwilio ac adrodd a ddisgrifir uchod, prif swyddogaethau Swyddfa Archwilio Cymru yw darparu staff ac adnoddau eraill ar gyfer arfer swyddogaethau'r Archwilydd Cyffredinol, ac i fonitro a chynghori'r Archwilydd Cyffredinol.

Cewch aildefnyddio'r cyhoeddiad hwn (heb gynnwys y logos) yn rhad ac am ddim mewn unrhyw fformat neu gyfrwng. Os byddwch yn ei aildefnyddio, rhaid i chi ei aildefnyddio'n gywir ac nid mewn cyd-destun camarweiniol. Rhaid cydnabod y deunydd fel hawlfraint Archwilydd Cyffredinol Cymru a rhaid rhoi teitl y cyhoeddiad hwn. Lle nodwyd deunydd hawlfraint unrhyw drydydd parti bydd angen i chi gael caniatâd gan ddeiliaid yr hawlfraint dan sylw cyn ei aildefnyddio.

Am fwy o wybodaeth, neu os ydych angen unrhyw un o'n cyhoeddiadau mewn ffurf ac/neu iaith wahanol, cysylltwch â ni drwy ffonio 029 2032 0500 neu drwy e-bostio post@archwilio.cymru. Rydym yn croesawu galwadau ffôn yn Gymraeg a Saesneg. Gallwch ysgrifennu atom hefyd, yn Gymraeg neu'n Saesneg, a byddwn yn ymateb yn yr iaith rydych chi wedi ei defnyddio. Ni fydd gohebu yn Gymraeg yn arwain at oedi.

This document is also available in English.

Cynnwys

Cyd-destun	4
Canfyddiadau Allweddol	5
Ffeithiau Allweddol	7
Argymhellion	8

Prif adroddiad

1 Gall Mentrau Cymdeithasol ddarparu gwasanaethau pwysig, ond nid oes gan y rhan fwyaf o awdurdodau lleol strategaeth gydlynol ac nid ydynt yn cydweithio i helpu i gefnogi eu twf a'u datblygiad	10
2 Nid oes gan awdurdodau lleol y mecanweithiau cywir ar waith i sicrhau'r gwerth gorau am arian o'u gwaith gyda Mentrau Cymdeithasol	22
3 Nid yw awdurdodau lleol yn cyflawni eu cyfrifoldebau o dan y Ddeddf Gwasanaethau Cymdeithasol a Llesiant (Cymru) ac mae gwendidau mewn data a gwerthuso yn cyfyngu ar eu gallu i hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol	28

Atodiadau

1 Ymagwedd a dulliau archwilio	35
2 Rhestr Wirio i awdurdodau lleol ar ymgysylltu a gweithio'n effeithiol gyda Mentrau Cymdeithasol	37
3 Gwahaniaethau mewn deddfwriaeth, polisi a chyllid ar gyfer Mentrau Cymdeithasol ar draws tair gwlad Prydain Fawr	46
4 Nifer y Mentrau Cymdeithasol fesul awdurdod lleol yng Nghymru a'r newid canrannol rhwng 2016 a 2020	47
5 Rhaglen Datblygu Economaidd Cymunedol De-ddwyrain Cymru	48
6 Crynodeb o Arfer Da a nodwyd yn yr adolygiad hwn	49

Cyd-destun

- 1 Fel sefydliadau, mae Mentrau Cymdeithasol yn eistedd rhwng y sectorau cyhoeddus a phreifat. Maent yn cymhwyso strategaethau masnachol i gael y gwelliannau mwyaf posibl mewn llesiant ariannol, cymdeithasol ac amgylcheddol, yn aml ar gyfer grwpiau unigol mewn cymdeithas, cymunedau diffiniedig neu ardaloedd. Yn benodol, gall Mentrau Cymdeithasol fod o fudd i gymunedau difreintiedig; creu cyfoeth lle mae arian yn brin; a helpu i drechu tlodi a mynd i'r afael ag anghenion. Mae strwythur Mentrau Cymdeithasol yn amrywio ac yn cynnwys partneriaethau er elw neu ddielw, cwmnïau cydweithredol, sefydliadau cydfuddiannol, busnesau cymdeithasol, cwmnïau buddiannau cymunedol ac elusennau.
- 2 Gall menter gymdeithasol felly weithio ym mhob un o sectorau economi Cymru ac ym mhob rhan o'r wlad ac maent yn fwyfwy amlwg yn neddfwriaeth Senedd Cymru. Mae adran 16 Deddf Gwasanaethau Cymdeithasol a Llesiant (Cymru) 2014 yn gosod dyletswydd ar awdurdodau lleol i 'hyrwyddo mentrau cymdeithasol i ddarparu gofal a chymorth a gwasanaethau ataliol'. Yn yr un modd, mae ethos a dull Mentrau Cymdeithasol yn cyd-fynd yn dda â Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol 2015. Gall mentrau cymdeithasol wneud cyfraniad sylweddol at gyrraedd y saith nod llesiant cenedlaethol trwy helpu i greu gwlad decach a mwy cyfartal.
- 3 Yn bwysig, oherwydd bod Mentrau Cymdeithasol yn canolbwyntio ar gadw cyfoeth o fewn cymunedau, maen nhw'n gallu cynorthwyo pobl sydd mewn tlodi drwy:
  - helpu pobl mewn cymunedau difreintiedig yn uniongyrchol drwy ddarparu gwasanaethau na fyddai ar gael fel arall;
  - dwyn manteision cyhoeddus sylfaenol fel gwasanaethau cymdeithasol, addysgol, iechyd a diddordeb economaidd cyffredinol i gymunedau lleol, gan gynnwys i bobl sy'n methu talu;
  - creu cyfleoedd cyflogaeth newydd o ganlyniad i'r gwasanaethau maen nhw'n eu darparu;
  - cyfrannu at ddatblygiad economaidd cymunedau difreintiedig; a
  - thargedu eu gwaith i helpu pobl ddifreintiedig, gan gynnwys menywod sy'n agored i niwed, pobl ag anabledau a grwpiau o leiafrifoedd ethnig.
- 4 Mae'r adroddiad hwn felly yn edrych ar sut mae awdurdodau lleol yn gweithio i dyfu a gwneud y gorau o Fentrau Cymdeithasol gan sicrhau bod gwerth cymdeithasol a chyfalaf cymdeithasol yn aros mewn cymunedau ac yn helpu pobl sy'n ei chael hi'n anodd. Dyma hefyd yr ail adroddiad o'n tri adolygiad ar her lleddfu a mynd i'r afael â thlodi yng Nghymru. Mae **Atodiad 1** yn nodi ein hymagwedd a'n dulliau archwilio ac yn cynnwys rhagor o wybodaeth am ein gwaith ar thema tlodi.

Canfyddiadau Allweddol

- 5 Ein casgliad ar y cyfan yw nad yw awdurdodau lleol yn gweithio'n effeithiol gyda Mentrau Cymdeithasol i gynyddu eu heffaith i'r eithaf, defnyddio adnoddau'n well a gwella gwasanaethau i bobl a chymunedau.
- 6 Yn **Rhan 1** o'r adroddiad, rydym yn ystyried dull strategol awdurdodau lleol o weithio gyda Mentrau Cymdeithasol. Er eu bod yn honni eu bod yn gwerthfawrogi Mentrau Cymdeithasol, ychydig o awdurdodau lleol sydd wedi mapio eu gweithgarwch. Mae llai na thraean o awdurdodau lleol yn ystyried bod ganddynt berthynas ragweithiol a chefnogol gyda Mentrau Cymdeithasol ac nid oes gan yr un ohonynt strategaeth neu bolisi a neilltuwyd yn benodol sy'n egluro sut maen nhw'n bwriadu hyrwyddo a thyfu'r sector.
- 7 Canfuom hefyd fod y rhan fwyaf o awdurdodau lleol wedi mabwysiadu rôl arweinyddiaeth oddefol, a hwythau'n aml yn ymateb i Fentrau Cymdeithasol sy'n mynd atyn nhw ond heb fynd ati'n rhagweithiol i geisio gweithio gyda Mentrau Cymdeithasol neu helpu i ysgogi rhai newydd. Mae'r gwactod arweinyddiaeth hwn yn golygu bod Mentrau Cymdeithasol yn aml ar gyrion busnes awdurdodau lleol. Mae dull rhy adweithiol a threfniadau cymorth amrywiol hefyd yn golygu bod awdurdodau lleol yn peidio â manteision ar botensial Mentrau Cymdeithasol i helpu i ddarparu gwasanaethau a all wella ansawdd bywyd pobl.
- 8 Yn **Rhan 2** rydym yn ystyried y mecanweithiau sydd gan awdurdodau lleol ar waith i sicrhau eu bod yn cynyddu gwerth am arian posibl Mentrau Cymdeithasol i'r eithaf. Er bod y rhan fwyaf o awdurdodau lleol yn darparu grantiau i fusnesau a'r trydydd sector, nid ydynt yn eu defnyddio i gefnogi Mentrau Cymdeithasol yn benodol. Mae trefniadau caffael a chomisiynu presennol yn aml yn anfwriadol yn rhwystro mentrau cymdeithasol rhag ymgysylltu. Mae dulliau rhy fiwrocraidaidd a diffyg capasiti ac adnoddau o fewn llywodraeth leol hefyd yn cyfyngu ar y potensial i dyfu rôl Mentrau Cymdeithasol o ran darparu gwasanaethau. Nid yw gwerth cymdeithasol – y gwerth ychwanegol y gall prosesau comisiynu ei ddwyn – yn un o'r cymhellion allweddol i lawer o awdurdodau lleol.

- 9 Yn olaf, yn **Rhan 3** rydym yn archwilio trefniadau gwerthuso ac effaith. Canfuom nad yw'r rhan fwyaf o awdurdodau lleol yn cyflawni eu cyfrifoldebau o dan Ddeddf Gwasanaethau Cymdeithasol a Llesiant (Cymru) 2014 ac yn hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol yn effeithiol. Nid yw'r un Adroddiad Blynnyddol gan Gyfarwyddwr Gwasanaethau Cymdeithasol yn nodi sut mae eu hawdurdod yn cyflawni'r ddyletswydd dan Adran 16 ac nid yw'r mwyafrif o adroddiadau yn cyfeirio rhyw lawer at Fentrau Cymdeithasol. Yn gadarnhaol, mae nifer o awdurdodau'n gweithio i ddatblygu micro fusnesau sy'n fentrau cymdeithasol ac mae gan Fyrddau Partneriaeth Rhanbarthol rôl gynyddol i lywio newid cadarnhaol. Gyda'i gilydd, mae'r rhain yn gyfleoedd da ar gyfer y dyfodol. Er hyn, nid oes gan dros dri chwarter yr awdurdodau lleol systemau cadarn ar gyfer rheoli perfformiad, adrodd arno a'i werthuso i allu barnu effaith a gwerth gwaith Mentrau Cymdeithasol.

Mae Mentrau Cymdeithasol yn chwarae rhan bwysig yn yr anghenion sy'n diwallu a helpu pobl mewn cymunedau ledled Cymru. Gallai awdurdodau lleol wneud mwy i uchafu effaith Mentrau Cymdeithasol, cael gwell gwerth am arian o'u gwaith, a gwella gwasanaethau i bobl a chymunedau.

Adrian Crompton
Archwilydd Cyffredinol Cymru

Ffeithiau Allweddol

Gwerth Mentrau Cymdeithasol

- Yn 2021 roedd gan y DU dros **100,000 o Fentrau Cymdeithasol**, a hwythau'n werth **£60 biliwn** ar y cyd i economi'r DU ac yn cyflogi 2 filiwn o bobl.
- Y sector Mentrau Cymdeithasol yng Nghymru yn 2020 - hyd at **2,309** o fusnesau'n cyflogi **56,000** o bobl ac yn cynhyrchu **£3.1 – £3.8 biliwn** mewn gwerth.
- Yn yr Alban yn 2019 amcangyfrifwyd fod **6,025** o fusnesau a oedd yn Fentrau Cymdeithasol, gydag **88,318** o staff a gwerth net o **£6.1 biliwn**.
- Rhwng 2016 a 2020 fe wnaeth y sector Mentrau Cymdeithasol yng Nghymru gynyddu **43%** gan godi o **1,601** o sefydliadau yn 2016 i **2,247** yn 2020.
- Yn yr Alban cynyddodd Mentrau Cymdeithasol **15.9%** rhwng 2015 a 2019 gan godi o **5,199** i **6,025** yn y cyfnod hwn.

Maint a throsiant y sector yng Nghymru

- Mae **5%** o Fentrau Cymdeithasol Cymru yn ganolig neu fawr o ran maint (h.y. mae ganddyn nhw o leiaf 50 o weithwyr), sydd ymhell uwchlaw'r ganran gyfatebol ar gyfer pob busnes yn economi Cymru (dim ond **1%**).
- Doedd gan **32%** o'r Mentrau Cymdeithasol a holwyd ddim staff cyflogedig o gwbl, tra bo gan **9%** arall un yn unig.
- Yn 2020 roedd lefel y trosiant cymedrig yn **£1.25 miliwn**, ac o blith yr holl Fentrau Cymdeithasol:
  - Mae gan **43%** drostiant sydd rhwng **£0** a **£50,000**;
  - Mae gan **34%** drostiant sydd rhwng **£50,001** a **£250,000**;
  - Mae gan **14%** drostiant sydd rhwng **£250,001** ac **£1 filiwn**;
  - Mae gan **6%** drostiant sydd rhwng **£1.01 miliwn** a **£5 miliwn**; ac
  - Mae gan **4%** drostiant sydd dros **£5 miliwn**.

Argymhellion

- 10 Mae ein hargymhellion wedi'u nodi isod. Rydym yn disgwyl bod pob cyngor yn ystyried canfyddiadau'r adolygiad hwn a'n hargymhellion, a bod ei bwyllgor llywodraethu ac archwilio'n cael yr adroddiad hwn ac yn monitro ei ymateb i'n hargymhellion mewn ffordd amserol.

Argymhellion

- A1 I gael y gorau o'u gwaith gyda a'u cyllid ar gyfer Mentrau Cymdeithasol, mae angen i awdurdodau lleol sicrhau bod ganddynt y trefniadau a'r systemau cywir yn eu lle. Rydym yn argymhell bod swyddogion awdurdodau lleol yn defnyddio'r rhestr wirio yn **Atodiad 2** i:
- hunanwerthuso gweithgarwch ymgysylltu, rheoli, perfformiad ac arfer mewn perthynas â Mentrau Cymdeithasol ar hyn o bryd;
  - adnabod cyfleoedd i wella cydweithio; a
  - mynd ati ar y cyd i ddrafftio a chyflawni cynllun gweithredu gyda graddfeydd amser a chyfrifoldebau wedi'u nodi'n glir i fynd i'r afael â'r bylchau a'r gwendidau a nodwyd trwy'r hunan-werthusiad.
- A2 I lywio gwelliant rydym yn argymhell bod yr awdurdod lleol:
- yn cymeradwyo'r Cynllun Gweithredu a gwblhawyd yn ffurfiol;
  - yn mynd ati'n rheolaidd i adrodd ar berfformiad, ei fonitro a'i werthuso mewn pwyllgorau craffu perthnasol; ac
  - yn diwygio camau gweithredu a thargedau yng ngoleuni gwerthusiad ac asesiad yr awdurdod o'i berfformiad.

Argymhellion

- A3 Er mwyn sicrhau bod yr awdurdod lleol yn cyflawni ei gyfrifoldebau dan adran 16 i hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol rydym yn argymhell ei fod yn adrodd ar weithgarwch cyfredol a blaenoriaethau ar gyfer y dyfodol yn dilyn gwerthuso ei Gynllun Gweithredu gan gynnwys Adroddiad Blynyddol y Cyfarwyddwr Gwasanaethau Cymdeithasol.

**Gall Mentrau
Cymdeithasol ddarparu
gwasanaethau pwysig,
ond nid oes gan y rhan
fwyaf o awdurdodau
lleol strategaeth
gydlynol ac nid
ydynt yn cydweithio
i helpu i gefnogi eu
twf a'u datblygiad**

01

- 1.1 Yn yr adran hon o'r adroddiad, rydym yn ystyried dull strategol awdurdodau lleol o weithio gyda Mentrau Cymdeithasol. Rydym yn adolygu cynlluniau awdurdodau lleol, yr amrywiaeth o wybodaeth a ddefnyddir i nodi a blaenoriaethu camau gweithredu a threfniadau i gefnogi datblygiad Mentrau Cymdeithasol. Rydym hefyd yn ystyried pa mor dda y mae awdurdodau lleol a Mentrau Cymdeithasol yn cydweithio.

Er eu bod yn honni eu bod yn gwerthfawrogi Mentrau Cymdeithasol, ychydig iawn o awdurdodau lleol sydd wedi mapio'u gweithgarwch neu wedi cynllunio sut y byddant yn cydweithio gyda hwy i gynyddu eu heffaith i'r eithaf

Nid yw awdurdodau lleol wedi mapio'r sector mentrau cymdeithasol yn eu hardal

- 1.2 Er mwyn cynyddu eu heffaith i'r eithaf, mae'n hanfodol bod gan awdurdodau lleol wybodaeth lawn a manwl am y gwasanaethau y mae Mentrau Cymdeithasol yn eu darparu. Oni bai eich bod yn gwybod pwy sy'n gweithio yn eich ardal chi, pa wasanaethau maen nhw'n eu darparu a pha gyfleoedd maen nhw'n eu cynnig, mae'n anodd datblygu ymateb strategol cydlynol. Yn y cyd-destun hwn, mae mapio'n hanfodol er mwyn i awdurdodau lleol ddeall y cyfraniad y mae Mentrau Cymdeithasol yn ei wneud a'r rhwystrau y maent yn eu hwynebu wrth geisio tyfu eu rôl a gwella eu gwerth mewn cymunedau.
- 1.3 Canfuom mai ychydig iawn o awdurdodau lleol sydd wedi cwblhau unrhyw ymarfer mapio ffurfiol naill ai i ddeall rôl a chyfraniad presennol Mentrau Cymdeithasol yn eu hardal neu i nodi cyfleoedd ar gyfer y dyfodol. Er bod rhai wedi nodi bod ganddynt gronfeydd data o Fentrau Cymdeithasol, mae'r rhain wedi mynd yn hen, yn bennaf o ganlyniad i'r pandemig.
- 1.4 Yn gyffredinol, roedd gan yr awdurdodau lleol hynny â staff dynodedig sydd â chyfrifoldeb am weithio gyda'r sector mentrau cymdeithasol, neu staff cymorth busnes ym maes datblygu economaidd, well dealltwriaeth am y sefyllfa leol a gallent hefyd ddisgrifio cryfderau, gwendidau a chyfleoedd cymharol. Fodd bynnag, hyd yn oed o dan yr amgylchiadau hyn, roedd swyddogion yn cydnabod bod bylchau o hyd yn eu dealltwriaeth ac nad oedd eu gwybodaeth yn ddigon i lywio dewisiadau a blaenoriaethau strategol yn y dyfodol.

- 1.5 Mae **Arddangosyn 1** isod yn dangos bod y sector mentrau cymdeithasol yng Nghymru'n gymunedol gan mwyaf gyda'r rhan fwyaf o sefydliadau'n gweithredu yn ardal un awdurdod lleol yn unig. Mae hyn yn wahanol iawn i Loegr lle mae Mentrau Cymdeithasol yn fwy tebygol o weithio ar draws ardaloedd sawl awdurdod lleol ac yn aml yn gweithredu'n rhanbarthol, yn genedlaethol ac yn rhyngwladol. Er enghraifft, yn 2021 dim ond 23% o fentrau cymdeithasol yn Lloegr sy'n gweithio mewn un awdurdod lleol¹.

Arddangosyn 1 – nifer yr awdurdodau lleol yng Nghymru yr oedd Mentrau Cymdeithasol yn gweithredu ynddynt

Mae ychydig dros 60% o Fentrau Cymdeithasol Cymru yn gweithio yn ardal un awdurdod lleol ac mae llai na chwarter mewn chwech awdurdod lleol neu fwy

Nifer yr awdurdodau lleol	2016	2018	2020
Un	62%	59%	61%
Dau	7%	7%	7%
Tri	8%	7%	7%
Pedwar	3%	3%	2%
Pump	2%	3%	2%
Chwech i bymtheg	6%	4%	4%
Un ar bymtheg i ddau ar hugain	12%	15%	18%

Ffynhonnell: [Busnes Cymdeithasol Cymru, Mapio'r Sector Busnesau Cymdeithasol yng Nghymru / Cyfrifiad 2020](#), Mehefin 2021.

- 1.6 O ystyried bod mentrau cymdeithasol yng Nghymru'n gymunedol yn bennaf, a hwythau'n aml wedi'u crynhoi mewn ardaloedd amddifadus², mae'n bwysig bod awdurdodau lleol yn cynnal ymarfer mapio ehangach i ddeall y sector a'r cyfleoedd y maent yn eu cyflwyno yn well a defnyddio'r wybodaeth hon i oleuo eu cynlluniau ar gyfer y dyfodol. Os nad oes gan awdurdodau ddealltwriaeth dda am y sector yna bydd yn anodd iddynt adnabod cyfleoedd i gydweithio a chytuno ar gamau gweithredu i hyrwyddo a thyfu Mentrau Cymdeithasol.

1 Social Enterprises UK, No Going Back: State of Social Enterprise Report 2021.

2 Canfu ymchwil gan [Busnes Cymdeithasol Cymru](#) fod 45% o fusnesau cymdeithasol yn gweithredu yn y 40% o ardaloedd mwyaf amddifadus yng Nghymru, ac mai dim ond 30% sy'n gweithredu yn y 40% o ardaloedd lleiaf amddifadus.

Mae awdurdodau lleol yn siarad am werth Mentrau Cymdeithasol ond nid ydynt bob amser yn trosi hyn yn gamau gweithredu

- 1.7 Bydd dull strategol o weithio gyda Mentrau Cymdeithasol yn sicrhau bod yr awdurdod lleol yn ei gyfanrwydd yn deall yr hyn y mae Mentrau Cymdeithasol yn ei gynnig a bydd yn nodi sut y mae'r awdurdod lleol yn ceisio cynyddu i'r eithaf fanteision gweithio gyda Mentrau Cymdeithasol. Ar ben hynny, o ystyried bod Mentrau Cymdeithasol yn cyfrannu at wella cydlyniant cymdeithasol, at Groniad cyfalaf cymdeithasol, ac at ddatblygu economaidd mwy teg ar lefel gymunedol, maent yn gyrrff sydd â ffocws cryf ar leihau tlodi. Mae nifer fach o awdurdodau lleol yn cydnabod y gallai Mentrau Cymdeithasol felly fod yn ddull mwy cynaliadwy yn ei hanfod o ddarparu gwasanaethau o ystyried bod eu gwaith wedi'i wreiddio'n ddwfn mewn cymunedau a bod ganddynt yn aml ffocws ataliol cryf.
- 1.8 Mae ymchwil gan Busnes Cymdeithasol Cymru yn dangos bod Mentrau Cymdeithasol yn arbennig o gryf mewn meysydd sydd naill ai'n ategu gwaith llywodraeth leol neu lle mae rôl a gwaith awdurdodau lleol wedi lleihau yn ystod y blynyddoedd diwethaf. Er enghraifft, mae **Arddangosyn 2** yn dangos presenoldeb cryf ym maes y celfyddydau, hamdden a gwaith ieuenctid yn y gymuned a chyfraniadau pwysig ym meysydd gofal cymdeithasol, iechyd ac addysg.

Arddangosyn 2 – cyfran y Mentrau Cymdeithasol sy'n gweithio mewn gwahanol sectorau

Mae Mentrau Cymdeithasol yn torri ar draws ystod eang o sectorau gweithredol ond maent yn ymwneud yn bennaf â'r celfyddydau a hamdden, canolfannau/grwpiau cymunedol, addysg, ac iechyd a gofal

Sector	Cyfran 2018	Cyfran 2020 ³
Y celfyddydau, adloniant, hamdden a gwasanaethau eraill	22%	26%
Canolfan Gymunedol / Man Cymdeithasol / Clwb leuenctid	8%	20%
Addysg	14%	10%
Iechyd a Gofal	19%	9%
Gwasanaethau gweinyddu a chymorth busnes	4%	6%
Arall	9%	6%
Gwasanaethau llety a bwyd	3%	6%
Amaethyddiaeth, coedwigaeth a physgota	0%	3%
Gwybodaeth a chyfathrebu	2%	3%
Manwerthu	5%	3%
Eiddo	6%	3%
Cludo a storio	1%	2%
Proffesiynol, gwyddonol a thechnegol	6%	2%

Ffynhonnell: Busnes Cymdeithasol Cymru, [Mapio'r Sector Busnesau Cymdeithasol yng Nghymru / Cyfrifiad 2020](#), Mehefin 2021.

3 Mae'r adroddiad yn awgrymu, oherwydd y dull o gasglu data (arolygon), bod sefydliadau a oedd yn fwy tebygol o gau eu drysau (megis mannau cymunedol) yn haws cysylltu â hwy ac yn fwy tebygol o ymateb na sefydliadau gofal iechyd sydd dan lawer o straen oherwydd COVID-19.

- 1.9 Dywedodd awdurdodau lleol wrthym eu bod yn gwerthfawrogi nodweddion da Mentrau Cymdeithasol a'u potensial, pa un a ydynt yn darparu gwasanaethau a gomisiynwyd gan yr awdurdod lleol ynteu'n weithgar ar lefel gymunedol yn yr ardal leol yn unig. Fodd bynnag, canfuom nad oes gan yr un awdurdod lleol strategaeth Mentrau Cymdeithasol bwrpasol. Ac, er bod 10 o'r 21 o awdurdodau lleol a ymatebodd i'n harolwg⁴ wedi nodi bod ganddynt bolisi, strategaeth a/neu gynllun ehangach sy'n nodi cyfraniad Mentrau Cymdeithasol, canfu ein hadolygiad o'r cynlluniau hyn eu bod yn gyfyngedig gan mwyaf, gyda diffyg manylion am flaenoriaethau a chyfleoedd yn y dyfodol i'r awdurdodau lleol a'r sector.
- 1.10 Er enghraifft, nid yw'r un o'r dogfennau a adolygwyd gennym ni'n nodi gweledigaeth ar gyfer Mentrau Cymdeithasol na'r deilliannau posibl y gall Mentrau Cymdeithasol eu cyflawni ar gyfer awdurdodau lleol, trigolion a chymunedau. Roedd dadansoddiad cadarn o anghenion ar goll gan mwyaf o'r Cynlluniau a adolygwyd gennym ni ac nid yw Strategaeth Adfer COVID-19 yr un awdurdod lleol yn gwneud mwy na sôn am Fentrau Cymdeithasol wrth fynd heibio. O ganlyniad, mae blaenoriaethau a chymunedau gweithredu ar gyfer gwella yn ddiuchelgais ac yn gyfyngedig, a hwythau'n aml yn anwybyddu deilliannau o ran gwerth cymdeithasol ychwanegol a chyfalaf cymdeithasol y gall Mentrau Cymdeithasol eu sicrhau. Canfu ein harolwg o swyddogion awdurdodau lleol hefyd mai dim ond saith o'r 21 o awdurdodau a ymatebodd sy'n ymgysylltu'n rhagweithiol â Mentrau Cymdeithasol wrth ddatblygu cynlluniau a gweithgarwch ar gyfer y dyfodol. O ganlyniad, mae manteision sylweddol gweithio gyda Mentrau Cymdeithasol yn llai amlwg ac yn aml nid ydynt yn dylanwadu ar flaenoriaethau awdurdodau lleol.

---

4 Fe wnaethom gynnal arolwg o bob awdurdod lleol a chael ymatebion gan 21 o'r 22. Nid ymatebodd Cyngor Dinas Casnewydd i'n harolwg.

Nid yw awdurdodau lleol yn harneisio potensial Mentrau Cymdeithasol i helpu i ddarparu gwasanaethau gwell, ac ansawdd bywyd gwell i bobl

1.11 Gall Mentrau Cymdeithasol llwyddiannus fod â gafael dda ar anghenion lleol, bod yn gweithio o fewn rhwydweithiau lleol cryf a meddu ar ddilysrwydd fel llais ar ran gymuned. Maent felly mewn sefyllfa dda i ddarparu gwasanaethau'n effeithlon ac yn arloesol. Mae'n bwysig felly bod awdurdodau lleol yn helpu cymunedau i adnabod anghenion, cyfleoedd ac yn gweithio'n rhagweithiol gyda'r sector i ddarparu'r gwasanaethau y mae ar bobl eu heisiau. Felly, mae twf a chynaliadwyedd Mentrau Cymdeithasol yn fwyfwy dibynnol ar y cyfle a'r capasiti ar gyfer cydweithio.

Mae arweinyddiaeth effeithiol gan awdurdodau lleol ar Fentrau Cymdeithasol yn absennol gan mwyaf

1.12 Mae arweinyddiaeth ar yr agenda mentrau cymdeithasol yn aml yn gorwedd gyda llond llaw o unigolion ym maes datblygu economaidd neu ofal cymdeithasol, ond yn rhy aml rheolwyr gwasanaeth yw'r rhai sy'n rheoli'r perthnasoedd hyn ac yn aml nid ydynt ar reng ddigon uchel i gyfarwyddo adnoddau, polisïau a phenderfyniadau. Er enghraifft, canfu ein harolwg o swyddogion awdurdodau lleol mai dim ond tri o'r 21 o awdurdodau lleol a ymatebodd i'n harolwg sydd ag aelod arweiniol ar gyfer Mentrau Cymdeithasol ac mai dim ond chwech sydd â swyddog arweiniol.

1.13 Canfuom hefyd fod y rhan fwyaf o awdurdodau lleol wedi mabwysiadu rôl arweinyddiaeth oddefol, a hwythau'n aml yn ymateb i Fentrau Cymdeithasol sy'n mynd atyn nhw yn hytrach nag yn mynd ati'n rhagweithiol i geisio gweithio gyda Mentrau Cymdeithasol presennol a helpu i ysgogi rhai newydd. Mae hyn yn rhannol yn adlewyrchiad o'r ffaith bod rhai yn ystyried bod 'risgiau' yn gysylltiedig â Mentrau Cymdeithasol, a hwythau'n nodi materion gyda llywodraethu, trin arian, a dilysrwydd fel meysydd sy'n peri pryder. Beth bynnag, nid yw'r gwactod arweinyddiaeth hwn yn helpu i ddod â Mentrau Cymdeithasol oddi ar gyrion busnes awdurdodau lleol i fod â rôl fwy canolog.

1.14 Roedd dros hanner y swyddogion awdurdodau lleol y gwnaethom ni gyfwrdd â hwy'n cydnabod bod llawer mwy y gallent ac y dylent ei wneud i arwain ar yr agenda hon, gan gydnabod, heb fuddsoddiad yn amser uwch arweinwyr, nad yw'r awdurdod lleol yn debygol o lwyddo i ddenu busnesau ac entrepreneuriaid newydd i neilltuo adnoddau. Gan bod arweinyddiaeth yn wael ar y cyfan, nid oes gan awdurdodau lleol ddealltwriaeth gyffredin am sut y mae arnynt eisiau gweithio gyda Mentrau Cymdeithasol, sy'n golygu na all Mentrau Cymdeithasol fod â rôl fwy gweithredol mewn gwaith i fynd i'r afael â thlodi ac anfantais.

- 1.15 Mae nifer o awdurdodau lleol yn Lloegr⁵ wedi ceisio creu dull arwain mwy cydlynus trwy godi ymwybyddiaeth er mwyn gwella dealltwriaeth. Er enghraifft:
- a cynnal diwrnod mentrau cymdeithasol o fewn yr awdurdod lleol;
  - b cynnal gweithdai i gynghorwyr ac uwch reolwyr;
  - c sicrhau bod uwch dimau rheoli yn cymryd cyfrifoldeb am gyfleu eu gweledigaeth ar gyfer Mentrau Cymdeithasol;
- ch gosod targedau ar gyfer twf y sector mentrau cymdeithasol; ac
- d datblygu gweithgareddau i ddathlu a hyrwyddo mentrau cymdeithasol.
- 1.16 Mae arweinyddiaeth dda ac effeithiol felly'n hanfodol i roi cymorth i symud yr agenda Mentrau Cymdeithasol i'r brif ffrwd. Yn enwedig gan bod cryn dipyn o 'fynd a dod' yn y farchnad Mentrau Cymdeithasol sy'n digwydd gan amlaf y tu allan i unrhyw ymgysylltu ag awdurdodau lleol neu gefnogaeth ganddynt. Mae ymchwil yn dangos bod y sector busnesau cymdeithasol yng Nghymru'n ddeinamig iawn, a'i fod yn cynnwys grŵp craidd o sefydliadau sydd wedi hen ennill eu plwyf ond hefyd grŵp cynyddol o fusnesau newydd.
- 1.17 Er enghraifft, yn 2020 roedd ychydig o dan un rhan o bump o Fentrau Cymdeithasol (17%) wedi dechrau masnachu o fewn y ddwy flynedd ddiwethaf⁶ a oedd ddwywaith yn fwy na nifer y busnesau newydd yn 2016. Mae gweithgarwch busnesau newydd wedi'i ganoli'n arbennig yng ngogledd-ddwyrain Cymru — mae Sir Ddinbych a Wrecsam yn rhoi cyfrif am 15% o'r holl fusnesau newydd. Gyda sector mor fywiog sy'n newid yn barhaus, mae'n bwysig bod awdurdodau lleol yn mabwysiadu dull mwy rhagweithiol a llai goddefol wrth weithio gyda Mentrau Cymdeithasol os ydynt am gynyddu eu potensial i'r eithaf a helpu i gefnogi busnesau sy'n ei chael hi'n anodd.

---

5 Er enghraifft, fe gododd Cyngor Swydd Northumberland ymwybyddiaeth o'r gwaith a wneir gan fentrau cymdeithasol drwy stondinau gwybodaeth a oedd wedi'u hanelu at staff, diwrnod mentrau cymdeithasol a gweithdai ar gyfer uwch reolwyr i wella dealltwriaeth am y rôl a'r weledigaeth ar gyfer y sector mentrau cymdeithasol. Mae'r awdurdod lleol hefyd yn gobeithio creu grŵp gorchwyl trawsbleidiol ar gyfer yr aelodau i ystyried sut y gall yr awdurdod lleol gefnogi mentrau cymdeithasol. Bydd y grŵp gorchwyl hefyd yn hyrwyddo mentrau cymdeithasol fel cysyniad ac yn hyrwyddo gweledigaeth ar y cyd.

6 Busnes Cymdeithasol Cymru, Mapio'r Sector Busnesau Cymdeithasol yng Nghymru / Cyfrifiad 2020, Mehefin 2021

Er bod enghreifftiau da o sut mae rhai awdurdodau lleol yn cydweithio'n effeithiol gyda Mentrau Cymdeithasol, nid yw'r rhan fwyaf o awdurdodau yn mynd ati'n effeithiol i hyrwyddo cyfleoedd i ehangu eu rôl a chynyddu eu heffaith i'r eithaf

- 1.18 Gall cydweithio rhwng awdurdodau lleol a'r sector Mentrau Cymdeithasol ddarparu mwy o gyfleoedd i bob parti. Gall hefyd gynyddu'r dealltwriaeth drwy rannu gwybodaeth. Mae gan ychydig dros hanner yr awdurdodau lleol fyrdau partneriaeth neu fforymau, fel arfer gyda'r trydydd sector, sy'n cynnwys Mentrau Cymdeithasol, ac mae gan nifer llai bresenoldeb rhwydwaith Mentrau Cymdeithasol lleol a arweinir gan y sector. Er enghraifft, mae 'grŵp sector gwirfoddol' Blaenau Gwent yn dod â llawer o bartneriaid ynghyd, gan gynnwys Mentrau Cymdeithasol, ac mae'n gweithio gyda Trafnidiaeth Cymru, Canolfan Byd Gwaith, ac eraill i flaenoriaethu gwaith yn y dyfodol, gan gynnwys cyfleoedd i weithio gyda Mentrau Cymdeithasol, yn y sir.
- 1.19 Hefyd, mae gan nifer fach o awdurdodau lleol swyddogion sydd â chyfrifoldeb penodol am ymgysylltu â mentrau Cymdeithasol a datblygu perthnasoedd â hwy. Er enghraifft, y Swyddog Menter a Busnes yn Wrecsam yw cyswllt allweddol yr awdurdod lleol â'r Rhwydwaith Mentrau Cymdeithasol lleol. Yn gyffredinol, mae awdurdodau sydd â gwell dealltwriaeth am y rhwystrau sy'n wynebu Mentrau Cymdeithasol mewn sefyllfa well i weithio gyda'r sector yn y dyfodol.
- 1.20 Mae'r ffyrdd y mae awdurdodau lleol yng Nghymru'n gweithio gyda Mentrau Cymdeithasol i ddarparu gwasanaethau'n amrywio'n sylweddol. Mae nifer fach o awdurdodau wedi creu ac ariannu eu Mentrau Cymdeithasol eu hunain. Er enghraifft, yn Nhorfaen, mae Circulate yn gweithredu canolfan ailgylchu, gan ddarparu gwasanaethau ailgylchu a gwaredu gwastraff sydd yn eu tro'n helpu i gyrraedd nodau cynaliadwyedd amgylcheddol yr awdurdod lleol. Ym Mro Morgannwg, mae'r Big Fresh Catering Company yn fenter gymdeithasol sy'n darparu gwasanaethau bwyd ar gyfer ysgolion, busnesau a digwyddiadau preifat, gan fuddsoddi'r holl elw mewn ysgolion lleol. Mae awdurdodau lleol eraill wedi allanoli gwasanaethau'r awdurdodau lleol megis gwasanaethau hamdden a llyfrgelloedd ac wedi trosglwyddo'r cyfrifoldeb am eu darparu i Fentrau Cymdeithasol sydd â hanes profedig o gyflawni'r gweithgareddau hyn.
- 1.21 Hefyd, fe wnaeth swyddogion y gwnaethom ni gyfweld â hwy amlygu rôl bwysig Mentrau Cymdeithasol a'r trydydd sector yn fwy cyffredinol yn ystod y pandemig. Fe wnaeth Mentrau Cymdeithasol 'gamu i'r adwy' i lenwi bylchau yn y ddarpariaeth yn dilyn cau swyddfeydd rheng-flaen. Nododd un swyddog fod 'Mentrau Cymdeithasol wedi gwneud gwaith anhygoel yn ystod COVID-19, gan ddsbarthu bwyd a gwneud cyfarpar diogelwch personol. Maen nhw'n haeddu cydnabyddiaeth. Fe gamon nhw i'r adwy ar adeg pan fu'n rhaid i rai elusennau roi eu staff i gyd ar ffyrlo!'

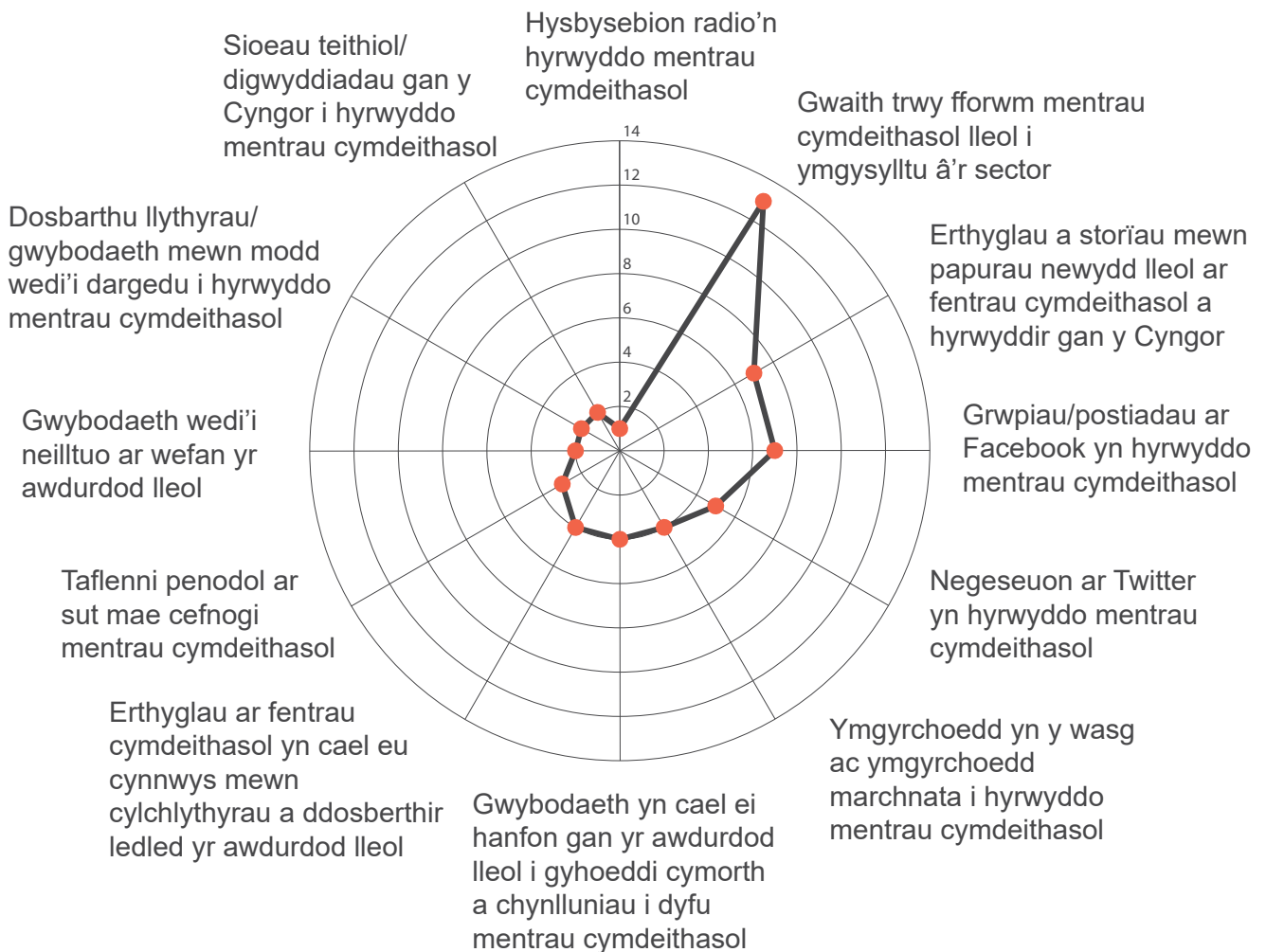
- 1.22 Fodd bynnag, fe wnaeth nifer o swyddogion awdurdodau lleol fyfyrto ynghylch y ffaith mai cyfleoedd cyfyngedig a fu yn ystod y pandemig i gynnwys Mentrau Cymdeithasol yng ngwaith yr awdurdod lleol. Fe wnaeth eraill nodi ar y llaw arall bod Mentrau Cymdeithasol yn 'gwerthfawrogi eu hannibyniaeth' ac nad ydynt yn ymateb yn dda i ymwneud gan awdurdodau lleol. Mae rhai swyddogion mewn awdurdodau lleol yn ystyried bod sefydliadau cenedlaethol fel CWMPAS a Busnes Cymdeithasol Cymru mewn sefyllfa well i weithio gyda'r sector ac i bennu strategaethau twf ar gyfer y dyfodol. Hefyd, mae gan Gynghorau Gwirfoddol Sirol hwythau rôl bwysig o ran cefnogi a datblygu gan gysylltu rhwng awdurdodau lleol a Mentrau Cymdeithasol.
- 1.23 Er bod bron pob awdurdod lleol yn cyfeirio at wybodaeth am Fentrau Cymdeithasol ar eu gwefan, dim ond chwe awdurdod lleol oedd â thudalen wedi'i neilltuo i Fentrau Cymdeithasol, ac nid oedd gan nifer fach unrhyw wybodaeth am Fentrau Cymdeithasol o gwbl. Ar y cyfan, rydym yn barnu mai cyfyngedig yw ansawdd a lefel yr wybodaeth ar wefannau am Fentrau Cymdeithasol. Yn rhy aml nid yw gwybodaeth yn hawdd dod o hyd iddi ac mae'n fwy na '3 chlic' i ffwrdd⁷. Gan mwyaf, nid yw awdurdodau lleol yn mynd ati'n frwd i hyrwyddo cyfleoedd i weithio gyda Mentrau Cymdeithasol presennol nac yn rhoi anogaeth effeithiol i greu rhai newydd.
- 1.24 Mae'r gwefannau gorau gan awdurdodau lleol yn cynnwys:
- a diffiniad clir sy'n nodi beth yw Menter Gymdeithasol;
  - b dolenni i amrywiaeth eang o sefydliadau i gael mynediad at wybodaeth bellach a manylach, yn enwedig am faterion cyfreithiol, megis Busnes Cymdeithasol Cymru, CWMPAS, Social Enterprise UK neu CGGC; ac
  - c manylion cyswllt a gwybodaeth am raglenni a grantiau cymorth lleol sy'n cael eu gweinyddu gan yr awdurdod lleol.
- 1.25 Mae canfyddiadau ein harolwg o swyddogion a nodir yn **Arddangosyn 3** yn dangos, y tu hwnt i weithio gyda fforymau neu rwydweithiau sy'n cynnwys Mentrau Cymdeithasol fel aelodau, nad yw awdurdodau lleol yn defnyddio'r holl gyfleoedd sydd ar gael i gyflawni eu cyfrifoldebau i hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol.

---

7 Mae'r rheol tri chlic yn rheol answyddogol ar gyfer dylunio gwefannau sy'n ymwneud â dyluniad trefn we-lywio gwefannau. Mae'n awgrymu y dylai defnyddiwr gwefan allu dod o hyd i unrhyw wybodaeth heb fwy na thri chlic ar y llygoden. Mae'n seiliedig ar y gred y bydd defnyddwyr gwefan yn mynd yn rhwystredig ac yn aml yn gadael os na allant ddod o hyd i'r wybodaeth o fewn y tri chlic.

Arddangosyn 3 – arolwg o swyddogion awdurdodau lleol – opsiynau a ddefnyddir gan awdurdodau lleol i hybu twf Mentrau Cymdeithasol

Nid yw awdurdodau lleol yn mynd ati'n effeithiol i hyrwyddo cyfleoedd i wella'r sector Mentrau Cymdeithasol sy'n gwanhau eu gallu i gyflawni eu cyfrifoldebau statudol

Ffynhonnell: Archwilio Cymru, Arolwg o Swyddogion awdurdodau Lleol, Ionawr – Mai 2022.

- 1.26 Yn ôl nifer fach o swyddogion awdurdodau lleol, roedd codi ymwybyddiaeth yn faes i'w wella. Er enghraifft, nododd un y 'Dylai fod [yn rhan o'n rôl], ond dydyn ni ddim yn gwneud llawer o hynny, oherwydd nad oes gennym strategaeth ffurfiol. Dydyn ni ddim wir yn adrodd ar ein heffaith ychwaith.' Ac mae rhai awdurdodau lleol wedi ceisio annog Mentrau Cymdeithasol i gydweithio er mwyn cynnig am gontractau mwy neu eu hannog i symud i mewn i feysydd gweithgarwch sy'n cyd-fynd yn well â grantiau a rhaglenni ariannu'r awdurdod lleol.
- 1.27 Fodd bynnag, nododd awdurdodau lleol eraill, er y byddent yn cefnogi Mentrau Cymdeithasol sy'n dod i'r amlwg, na fydden nhw o reidrwydd yn eu 'gwthio' fel opsiwn sy'n cael ei ffafrio. Nododd un swyddog eu bod 'ychydig yn ochelgar ynghylch gorfodi model neu ddull penodol ar bobl.' Nid yw'r dull goddefol hwn o ymgysylltu ac ymwneud â Mentrau Cymdeithasol yn cynorthwyo awdurdodau lleol i wneud y defnydd gorau o'r sector ac rydym yn dod i'r casgliad bod llawer mwy i'w wneud.

**Nid oes gan
awdurdodau lleol y
mecanweithiau cywir
ar waith i sicrhau'r
gwerth gorau am
arian o'u gwaith gyda
Mentrau Cymdeithasol**

02

2.1 Yn yr adran hon o'r adroddiad, rydym yn ystyried sut mae awdurdodau lleol yn gweithio i fanteisio ar werth posibl Mentrau Cymdeithasol. Rydym yn ystyried pa mor effeithiol yw dulliau caffael a chomisiynu ac a ydynt yn sicrhau gwerth am arian ac yn ychwanegu gwerth cymdeithasol i bobl.

Nid yw trefniadau caffael a chomisiynu yn annog Mentrau Cymdeithasol i ymgeisio am gyllid cyhoeddus. Nid oes gan awdurdodau lleol ddigon o gapasiti ac adnoddau i dyfu'r sector

2.2 Mae **Arddangosyn 4** yn dangos bod tua dwy ran o dair o Fentrau Cymdeithasol yn cynhyrchu incwm trwy fasnach gyda'r cyhoedd ac ychydig yn llai na hanner o grantiau'r sector cyhoeddus. Daw'r rhain yn bennaf gan Lywodraeth Cymru a/neu ymddiriedolaethau sy'n rhoi grantiau yn hytrach nag awdurdodau lleol ac yn 2020 roeddent yn ymwneud yn bennaf â'r cymorth ariannol y trefnwyd ei fod ar gael i helpu busnesau trwy'r pandemig. O ran cynnig am wasanaethau wedi'u comisiynu a darparu gwasanaethau o'r fath mae'r data'n amlygu'r ffaith bod gostyngiad bach wedi bod mewn masnach gyda'r sector cyhoeddus rhwng 2018 a 2020, gan nodi potensial digyffwrdd sylweddol Mentrau Cymdeithasol ar gyfer awdurdodau lleol.

Arddangosyn 4 – o ble'r oedd mae mentrau cymdeithasol yng Nghymru'n cael eu harian yn 2016, 2018 a 2020

Masnachu gyda'r cyhoedd yw'r brif ffynhonnell incwm ar gyfer Mentrau Cymdeithasol o hyd er bod grantiau'r sector cyhoeddus yn tyfu mewn pwysigrwydd

Ffynonellau incwm	2016	2018	2020
Masnachu gyda'r cyhoedd	57%	63%	64%
Grantiau'r sector cyhoeddus	39%	49%	49%
Grantiau eraill	39%	44%	42%
Masnachu gyda'r sector cyhoeddus	23%	40%	32%
Rhoddion	24%	33%	33%
Masnachu gyda sefydliadau'r trydydd sector	15%	32%	25%
Masnachu gyda'r sector preifat	17%	29%	25%
Masnachu gyda Mentrau Cymdeithasol eraill	8%	22%	17%

Ffynhonnell: Busnes Cymdeithasol Cymru, Mapio'r Sector Busnesau Cymdeithasol yng Nghymru / Cyfrifiad 2020, Mehefin 2021.

- 2.3 Mae dadansoddiad gan Busnes Cymdeithasol Cymru yn amlygu, er bod 32% o Fentrau Cymdeithasol yn masnachu gyda'r sector cyhoeddus ar hyn o bryd, nad yw'r rhan fwyaf o fusnesau (61%) yn tendro am waith y sector cyhoeddus, a bod ychydig yn llai na thraean (31%) yn ystyried bod eu hanallu i gael mynediad at gyllid gan awdurdodau lleol a chyrrff eraill y sector cyhoeddus yn rhwystr i'w cynaliadwyedd a'u twf.⁸ Nododd yr ymchwili hon hefyd yn fwy cyffredinol fod yr arfer o gyllido Mentrau Cymdeithasol gan awdurdodau lleol wedi lleihau'n sylweddol ers 2014, yn rhannol oherwydd mwy o ddibyniaeth ar fasnach gyda'r cyhoedd ond hefyd oherwydd anawsterau gweithio o fewn rheolau comisiynu a chaffael cyrrff cyhoeddus.⁹ Hefyd, canfu canfyddiadau prosiect 'Prynwch yn Gymdeithasol Prynwch yn Lleol' CWMPAS – a sefydlwyd i nodi gwariant gan y sector cyhoeddus y gallai Mentrau Cymdeithasol ei sicrhau – mai'r gwir yn rhy aml yw nad yw'r sector yng Nghymru wedi'i baratoi i weithio gyda chyrrff cyhoeddus.
- 2.4 Mae awdurdodau lleol o dan bwysau parhaus i ddarparu gwasanaethau cyhoeddus gyda chyllidebau ac adnoddau cyfyngedig. Ar y cyd â disgwyliadau cynyddol gan ddefnyddwyr gwasanaethau a'r galw cynyddol am lawer o wasanaethau statudol, mae angen i awdurdodau lleol sicrhau eu bod yn gwneud i bob £1 gyfrif trwy eu prosesau caffael a chomisiynu.
- 2.5 Mae gan awdurdodau lleol hanes cryf lle mae gwaith datblygu economaidd lleol yn y cwestiwn, gan hybu twf ac, yn arbennig, rhoi cymorth i fusnesau bach a chanolig. Fodd bynnag, nid oedd dros hanner y swyddogion o awdurdodau lleol y gwnaethom ni gyfweld â hwy'n gwahaniaethu rhwng eu gwaith datblygu economaidd ehangach a'r cyfleoedd penodol a gyflwynir gan Fentrau Cymdeithasol, a hwythau'n ystyried mai un opsiwn o blith llawer yn lleol oedd Mentrau Cymdeithasol. Ac, er bod y rhan fwyaf o awdurdodau lleol yn rhoi cymorth ariannol i fusnesau a'r trydydd sector, mae'r grantiau hyn ar gyfer busnesau yn gyffredinol, heb unrhyw ffofws penodol ar dyfu Mentrau Cymdeithasol. Nododd rhai awdurdodau lleol fod eu dulliau caffael a chomisiynu yn ceisio creu 'chwarae teg' ac nad oedd yn ffafrio un grŵp o sefydliadau dros eraill.

---

8 Busnes Cymdeithasol Cymru, Mapio'r Sector Busnesau Cymdeithasol yng Nghymru / Cyfrifiad 2020, Mehefin 2021.

9 cy.cwmpas.coop/wp-content/uploads/2022/06/3.2.7.-SBW-MAPPING-SOCIAL-BUSINESS-full-2020-CYM.pdf

- 2.6 Er hynny, fe wnaeth swyddogion awdurdodau a ymatebodd i'n harolwg nodi gwahanol rwystrau hefyd sy'n atal Mentrau Cymdeithasol rhag cael budd o gyfleoedd caffael a chomisiynu awdurdodau lleol. Mae'r rhain yn cynnwys:
- a rheolau caffael 'beichus' ac 'anghymesur' sy'n atal busnesau llai rhag cynnig;
  - b prosesau sy'n canolbwyntio'n ormodol ar elw ac arbedion a dim digon ar werth cymdeithasol, cydnerthedd cymunedol a llesiant, sydd ill tri'n feysydd lle gall Mentrau Cymdeithasol ychwanegu gwerth;
  - c Mentrau Cymdeithasol yn peidio â gweithredu yn y sector priodol, neu'n peidio â chynnig yr holl wasanaethau y mae eu hangen;
  - chei bod yn well gan awdurdodau lleol fynd at ddarparwyr presennol a 'gweithio gyda'r hyn rydyn ni'n ei wybod' yn hytrach na gwthio'r ffiniau a mynd ati i geisio datblygu cyfleoedd newydd; ac
  - d capasiti, sgiliau ac adnoddau cyfyngedig mewn awdurdodau lleol sy'n lleihau cyfleoedd i ehangu'r sylfaen gontractwyr a thargedu Mentrau Cymdeithasol yn benodol.
- 2.7 Fodd bynnag, er gwaethaf y gwendidau hyn canfuom hefyd nad yw'r rhan fwyaf o awdurdodau lleol yn darparu adnoddau i hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol. Er enghraifft, canfu ein harolwg o awdurdodau lleol mai dim ond dau o'r 21 a ymatebodd i ni sydd â chyllideb bwrpasol i gefnogi twf Mentrau Cymdeithasol. Mae Social Enterprise UK yn cydnabod pedwar o'r saith awdurdod lleol - Conwy, Sir y Fflint, Gwynedd a Wrecsam - fel 'Lleoedd Mentrau Cymdeithasol' – ardaloedd lle mae gweithgarwch busnesau cymdeithasol yn ffynnu a lle ceir ymrwymiad i fuddsoddi yn y sector a gweithio gydag ef.¹⁰
- 2.8 Fe wnaeth nifer o gyfweleion hefyd nodi effaith colli rhaglen Datblygu Economaidd Cymunedol De-ddwyrain Cymru (SEWCED) a gyllidwyd gan yr UE, rhaglen a oedd yn werth £13.5 miliwn mewn chwe awdurdod (Pen-y-bont ar Ogwr, Blaenau Gwent, Caerffili, Merthyr Tudful, Rhondda Cynon Taf a Thorfaen) a gyllidodd waith ar ddatblygu Mentrau Cymdeithasol. Daeth rhaglen SEWCED i ben yn 2015 er gwaethaf ei llwyddiant. Roedd swyddogion o'r chwe awdurdod a gyflawnodd fenter SEWCED yn teimlo bod colli cyllid yr UE wedi eu hatal rhag cydweithio i dyfu'r sector busnesau cymdeithasol. Mae **Atodiad 5** yn rhoi rhagor o wybodaeth am y prosiect hwn.

---

10 Ceir 33 o [leoedd mentrau cymdeithasol](#) cydnabyddedig yn y DU y mae pedwar ohonynt yng Nghymru.

Nid yw gwerth cymdeithasol yn ymddangos yn un o'r cymhellion allweddol yng ngweithgarwch comisiynu awdurdodau lleol

- 2.9 Nid oes un diffiniad o werth cymdeithasol; fodd bynnag mae Social Enterprise UK wedi diffinio gwerth cymdeithasol yng nghyd-destun caffael fel 'y budd ychwanegol i'r gymuned o broses gomisiynu/caffael drosodd y tu hwnt i brynu nwyddau, gwasanaethau a deilliannau yn uniongyrchol.' I awdurdodau lleol sy'n comisiynu gwasanaethau mae'n bwysig ystyried a mesur y gwerth cymdeithasol hwn o safbwynt y rhai y mae gwaith y sefydliad yn effeithio arnynt. Trwy gasglu gwybodaeth ar ffurf ariannol am werth ystod eang o ddeilliannau, mae comisiynwyr wedyn yn gallu nodi'n fras faint o werth cymdeithasol y gallant ei gael am bob £1 o fuddsoddiad. Mae'r model gwerth cymdeithasol o gyflawni felly yn fframwaith sydd o gymorth i ail-ddylunio gwasanaethau'n gydweithredol ym mhob maes gweithgarwch.¹¹
- 2.10 Canfu ein harolwg o swyddogion awdurdodau lleol, o'r 21 a ymatebodd, fod naw awdurdod yn ystyried gwerth cymdeithasol yn benodol wrth sgorio tendrau am wasanaethau, fod naw ddim yn gwneud hynny a bod tri ddim yn gwybod. O'r naw awdurdod lleol sy'n ystyried gwerth cymdeithasol, dywedodd pump fod lefel y pwysoliad yn amrywio ar draws tendrau ond nid oedd pedwar yn gwybod.
- 2.11 Mae ymchwil ddiweddar a gyhoeddwyd gan Lywodraeth Cymru yn adleisio'r casgliadau hyn gan nodi, am nad oes digon o adnoddau gan awdurdodau lleol, bod timau caffael a chomisiynu'n aml heb y sgiliau a'r capasiti i wireddu manteision gwerth cymdeithasol¹². Mae dulliau presennol, sydd â gormod o ffocws ar gost, yn arwain at fodolau darparu llai cynaliadwy oherwydd yn rhy aml yr unig faes lle gall sefydliadau ostwng prisiau yw trwy wasgu cyflogau a/neu delerau ac amodau staff.
- 2.12 Er hynny, nododd ein hadolygiad o strategaethau caffael awdurdodau lleol rai dulliau da o ehangu effaith a gwella gwerth cymdeithasol. Er enghraifft, mae Strategaeth Gaffael Caerffili yn cynnwys opsiwn i ddefnyddio 'Cymalau Budd Cymdeithasol/Cymunedol' mewn contractau. Mae Sir y Fflint hefyd wedi cyflwyno 'System Brynu Ddeinamig,' sy'n galluogi busnesau llai i gyflawni rhannau bach o archebion mwy, yn hytrach na'u bod yn mynd i un cyflenwr mawr. Gall hyn hefyd annog busnesau presennol i sefydlu canghennau sy'n fentrau cymdeithasol. Mae Sir y Fflint a Rhondda Cynon Taf hefyd wedi creu 'Swyddog Datblygu Gwerth Cymdeithasol' (neu rôl debyg), sef rôl bwrpasol sy'n arbenigo mewn craffu ar dendrau a chyllidebau ac sy'n nodi ac yn hyrwyddo cyfleoedd i gynyddu gwerth cymdeithasol i'r eithaf.

11 cy.cwmpas.coop/wp-content/uploads/2022/07/Social-value-CtoC-Brochure-Welsh-20.11.20-compressed.pdf

12 CWMPAS, [Dros newid economaidd a chymdeithasol: Adolygiad gwerth cymdeithasol Llywodraeth Cymru - Adroddiad Cryno](#), Mehefin 2022.

- 2.13 Mae nifer o awdurdodau yn defnyddio metrigau Themâu, Deilliannau a Mesuriadau¹³ (TOMS) Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru (CLILC) sy'n darparu pwysoliad gwerth cymdeithasol ar gyfer dadansoddi a sgorio tendrau. Er enghraifft, dywedodd Sir y Fflint wrthym 'Byddwn yn debygol o ddibynnu ar ein TOMS, i fesur llwyddiant, gan bod y rhain wedi'u gwneud ymlaen llaw ac yn safonol ar draws y sector mentrau cymdeithasol a'r awdurdod lleol.' Mae TOMS Sir y Fflint, sy'n ymwneud â'u blaenoriaethau corfforaethol a'u hamcanion llesiant, yn galluogi'r Cyngor i ddefnyddio ei weithgareddau caffael comisiynu i gynhyrchu deilliannau strategol seiliedig ar leoedd yn unol ag anghenion cymunedau lleol. Yn yr un modd, nododd Rhondda Cynon Taf eu bod 'yn defnyddio'r system TOMS gan eu bod yn genedlaethol ac yn cynnwys elfen gwerth cymdeithasol sylfaenol. Mae'n cael ei hystyried pan ydym yn edrych ar eu cynllun busnes.' Fodd bynnag, nododd sawl awdurdod lleol nad oedd TOMS, o'u profiad hwy, yn rhoi ateb defnyddiol nac ymarferol ar gyfer comisiynu gofal cymdeithasol.
- 2.14 Byddai'r mwyafrif o awdurdodau lleol hefyd yn ei ystyried yn gyfrifoldeb arnyn nhw i 'gamu i'r adwy' i gefnogi Menter Gymdeithasol sy'n ei chael hi'n anodd pe baen nhw wedi comisiynu gwasanaethau gan y sefydliad. Fodd bynnag, o ystyried y swm cyfyngedig o gomisiynu sy'n digwydd a chyndynrwydd naturiol i achub croen sefydliadau sy'n ei chael hi'n anodd, ni fyddai'r rhan fwyaf yn ceisio eu cefnogi'n ariannol neu fel arall, gan ystyried bod hyn yn ormod o risg ac yn ansicr.
- 2.15 O ystyried cyfyngiadau o ran sut y mae awdurdodau'n hyrwyddo gwerth cymdeithasol wrth gomisiynu a chaffael, mae Llywodraeth Cymru wedi ailbenodi CWMPAS yn ddiweddar i gefnogi'r gwaith y mae ei angen i drawsnewid gwasanaethau yn y sector gofal cymdeithasol, trwy fwrw ymlaen â datblygu modelau gwerth cymdeithasol ar gyfer gofal. Mae CWMPAS wedi cyhoeddi ei fwriad i 'helpu i gryfhau'r trefniadau rhanbarthol ar gyfer ailbennu cydbwysedd y farchnad gofal cymdeithasol trwy gyflwyno mwy o gwmnïau cydweithredol, Mentrau Cymdeithasol a modelau darparu gwerth cymdeithasol yn sector gofal cymdeithasol Cymru'.¹⁴ Hefyd, mae is-grŵp i'r Bwrdd Comisiynu Cenedlaethol yn cynhyrchu canllaw ar gyfer gwerth cymdeithasol mewn comisiynu ym maes gofal cymdeithasol. Er mai drafft yw'r canllaw o hyd, mae'n nodi bod angen i gomisiynwyr feddwl yn wahanol gyda mwy o ffocws ar le, pobl, a defnyddio asedau er mwyn gwneud i gaffael weithio'n fwy effeithiol.

---

13 Mae'r canllaw Themâu, Deilliannau a Mesuriadau a gyhoeddwyd ym mis Tachwedd 2010 mewn tair rhan gyda [Rhan 1](#) yn rhoi trosolwg o'r dull.

14 www.wales247.co.uk/welsh-government-appoints-cwmpas-to-transform-social-care-delivery-across-wales

**Nid yw awdurdodau
lleol yn cyflawni eu
cyfrifoldebau o dan y
Ddeddf Gwasanaethau
Cymdeithasol a
Llesiant (Cymru) ac mae
gwendidau mewn data
a gwerthuso yn cyfyngu
ar eu gallu i hyrwyddo
Mentrau Cymdeithasol**

3.1 Yn yr adran olaf hon o'r adroddiad, rydym yn archwilio sut y mae awdurdodau lleol yn cyflawni eu cyfrifoldebau o dan Ddeddf Gwasanaethau Cymdeithasol a Llesiant (Cymru) 2014. Rydym hefyd yn asesu cryfder trefniadau goruchwyllo a pha un a ydynt yn galluogi awdurdodau i werthuso gwaith ac effaith Mentrau Cymdeithasol yn llawn, a nodi cyfleoedd ar gyfer y dyfodol.

Nid yw'r mwyafrif o awdurdodau lleol yn cyflawni eu cyfrifoldebau o dan y Ddeddf Gwasanaethau Cymdeithasol a Llesiant (Cymru) i hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol

3.2 Mae Adran 16 o Ddeddf Gwasanaethau Cymdeithasol a Llesiant (Cymru) 2014 (y 'Ddeddf') yn gosod dyletswydd ar awdurdodau lleol i 'hyrwyddo datblygiad Mentrau Cymdeithasol hyrwyddo mentrau cymdeithasol i ddarparu gofal a chymorth a gwasanaethau ataliol'. Mae mentrau cymdeithasol eu hunain mewn sefyllfa dda i gydweithio gydag awdurdodau lleol i ddarparu gwasanaethau gofal cymdeithasol. Yn ôl ymchwil gan Busnes Cymdeithasol Cymru.¹⁵

- a Mae 54% o Fentrau Cymdeithasol yn ymwybodol o'r 'Ddeddf';
- b Dywedodd 21% fod y 'Ddeddf' yn ganolog i'r gwaith y maent yn ei wneud;
- c Roedd 19% ohonynt yn ymgorffori gofynion y 'Ddeddf' yn eu dogfennau llywodraethu a pholisi;
- ch Mae'n ofynnol yn gyfreithiol bod 9% o Fentrau Cymdeithasol yn ymlynu wrth y 'Ddeddf';
- d Eglurodd 9% fod y 'Ddeddf' yn rhan o'u polisiau diogelu;
- dd Dywedodd 8% fod y 'Ddeddf' yn goleuo'u rhaglen hyfforddi staff; ac
- e Mae 7% yn defnyddio'r 'Ddeddf' at ddibenion llobio a marchnata.

3.3 Canfuom mai nifer gymharol fach o swyddogion awdurdodau lleol y siaradom ni gyda hwy oedd yn ymwybodol o'u dyletswydd gyfreithiol i hyrwyddo'r defnydd o Fentrau Cymdeithasol ac mai ychydig iawn a allai nodi sut maen nhw'n gweithio i dyfu'r sector a chyflawni eu cyfrifoldebau dan Adran 16. Nid yw'r iaith amhendiant yn y Ddeddf o gymorth yn y cyddestun hwn; yn benodol, y gair 'hyrwyddo'. Yn ymarferol, mae awdurdodau lleol yn dehongli eu cyfrifoldebau i 'hyrwyddo' yn eang iawn. Mae nifer o awdurdodau yn syml yn canolbwyntio eu hymdrechion ar weithio gyda Mentrau Cymdeithasol presennol heb fawr ddim gwaith hyrwyddo gweithredol i roi anogaeth ar gyfer rhai eraill a helpu i greu rhai newydd. Ychydig o awdurdodau sy'n buddsoddi amser ac adnoddau wrth ddiweddarau polisiau a gweithdrefnau caffael i feithrin capasiti a darparu mwy o gyfleoedd i Fentrau Cymdeithasol presennol, yn ogystal â helpu i ysgogi rhai newydd.

¹⁵ Busnes Cymdeithasol Cymru, Mapio'r Sector Busnesau Cymdeithasol yng Nghymru / Cyfrifiad 2020, Mehefin 2021.

- 3.4 Mae ymchwil ddiweddar yn adleisio'r canfyddiadau hyn gan nodi na fu newid mawr gan awdurdodau lleol o ran comisiynu i ddarparu mwy o wasanaethau gofal cymdeithasol trwy Fentrau Cymdeithasol, ac mai'r sector preifat yw'r partner blaenllaw o hyd¹⁶. Fe wnaeth partneriaid yn y trydydd sector y gwnaethom gyfwrdd â hwy a'u harolygu nodi yn yr un modd, ers i'r Ddeddf fynd yn fyw yn 2016, nad oes rhyw lawer o newid wedi bod yn y modd y mae awdurdodau lleol yn gweithio gyda Mentrau Cymdeithasol ac yn annog pobl i sefydlu Mentrau Cymdeithasol. O ganlyniad, nid yw uchelgeisiau deddfwriaethol Llywodraeth Cymru yn cael eu gwireddu.
- 3.5 Un cyfle i gyflawni'r newid hwn yw trwy'r Fforymau Gwerth Cymdeithasol newydd a grëwyd o dan bob Bwrdd Partneriaeth Rhanbarthol¹⁷ y bwriedir iddynt gefnogi twf y sector gwerth cymdeithasol yn y farchnad iechyd a gofal cymdeithasol. Er bod y fforymau hyn yn cael cymorth i raddau amrywiol gan bartneriaid a chomisiynwyr statudol, maent yn rhoi cyfle da i ymgysylltu â'r sector, Cynghorau Gwirfoddol Sirol ac eraill o fewn rhanbarth i nodi cyfleoedd ar gyfer buddsoddi a thwf. Mae'r dyraniad o 20% o'r Gronfa Integreiddio Rhanbarthol¹⁸ ar gyfer y sector gwerth cymdeithasol, a reolir trwy Fyrddau Partneriaeth Rhanbarthol yn rhoi cyfle go iawn i weithio gyda Mentrau Cymdeithasol i fuddsoddi mewn ffyrdd newydd o ddarparu gwasanaethau.
- 3.6 Hefyd, ceir disgwyliad gan Lywodraeth Cymru bod pob Bwrdd Partneriaeth Rhanbarthol yn creu Fforwm Gwerth Cymdeithasol i fynd ati'n benodol i gyflawni'r cyfrifoldebau dan adran 16. Er enghraifft, mae Cydweithredfa Gwella Gwasanaethau Gofal a Llesiant Gogledd Cymru¹⁹ wedi creu Fforwm Gwerth Cymdeithasol i archwilio sut i hyrwyddo gwerth cymdeithasol mewn gwasanaethau cyhoeddus yn y rhanbarth. Mae'r Adroddiadau Sefydlogrwydd y Farchnad Ranbarthol²⁰ - a gwblhawyd yn ddiweddar gan awdurdodau lleol trwy'r Byrddau Partneriaeth Rhanbarthol - hefyd yn darparu cyfoeth o wybodaeth am raddfa a sefydlogrwydd y farchnad gwerth cymdeithasol o fewn y sectorau iechyd a gofal cymdeithasol a byddant yn cefnogi gwaith Fforymau Gwerth Cymdeithasol.

---

16 llyw.cymru/sites/default/files/publications/2022-07/adolygiad-gwerth-cymdeithasol-adroddiad-cryno.pdf.

17 Ym mis Ebrill 2016, daeth saith partneriaeth ranbarthol statudol i fodolaeth. Eu pwrpas yw llywio'r drefn strategol ar gyfer darparu gwasanaethau cymdeithasol yn rhanbarthol mewn cydweithrediad agos â'r sector iechyd.

18 Mae'r Gronfa Integreiddio Rhanbarthol Iechyd a Gofal Cymdeithasol yn gronfa 5 mlynedd sy'n rhedeg o fis Ebrill 2022 tan fis Mawrth 2027..

19 Mae Cydweithredfa Gwella Gwasanaethau Gofal a Llesiant Gogledd Cymru yn cynnwys y chwe awdurdod lleol yng Ngogledd Cymru, Bwrdd Iechyd Prifysgol Betsi Cadwaladr Bwrdd a phartneriaid eraill. Y nod yw gwella gwasanaethau, gwneud y gorau o'r adnoddau sydd ar gael, lleihau dyblygu a gwneud gwasanaethau'n fwy cyson ledled Gogledd Cymru.

20 Mae Adroddiadau Sefydlogrwydd y Farchnad yn adolygu digonolrwydd gofal a chymorth mewn ardal i roi cipolwg ar y sector i helpu i gynllunio a llunio gwasanaethau, gan gynnwys gofal ar gyfer y dyfodol.

- 3.7 Mae nifer o awdurdodau lleol fel Rhondda Cynon Taf a Sir Benfro eisoes yn defnyddio (neu wrthi'n creu) micro-fentrau. Busnesau bach sy'n darparu gwasanaethau gofal neu gymorth annibynnol ac sy'n cyflogi llai na 10 o bobl yw micro-fentrau. Maent yn ddewis arall yn lle gwasanaethau gofal dydd sy'n aml yn ddrud. Oherwydd y pwysau staffio presennol mewn gwasanaethau cymdeithasol, mae Micro-Fentrau yn cynnig ateb mwy cynaliadwy yn ogystal â sicrhau deilliannau gwell.
- 3.8 Fe gyflwynodd y Ddeddf hefyd ofyniad i bob Cyfarwyddwr Gwasanaethau Cymdeithasol lunio adroddiad blynyddol sy'n nodi taith wella'r awdurdod lleol o ran darparu gwasanaethau i bobl yn ei ardal²¹. Mae'r canllawiau ar gyfer yr adroddiadau blynyddol yn ei gwneud yn ofynnol i awdurdodau lleol adrodd ar eu perfformiad yn erbyn chwe safon ansawdd. Mae safon un – 'Gweithio gyda phobl i ddiffinio a chyd-gynhyrchu canlyniadau lles personol y mae pobl am eu cyflawni' – yn ymdrin yn benodol â hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol.
- 3.9 Canfu ein hadolygiad o holl adroddiadau'r Cyfarwyddwyr Gwasanaethau Cymdeithasol mai dim ond wyth adroddiad oedd yn cyfeirio at ddefnyddio micro-fentrau a bod tri arall yn sôn am Fentrau Cymdeithasol mewn rhyw gymhwyster, boed yn tynnu sylw at waith menter gymdeithasol benodol yn yr ardal neu wasanaeth a gomisiynwyd gan fusnes cymdeithasol. Nid oedd yr 11 adroddiad arall yn sôn am Fentrau Cymdeithasol a dim ond yn fras yr oeddent yn mynegi gwerth gweithio gyda'r trydydd sector. Canfuom hefyd nad oedd yr un adroddiad yn enwi'r ddyletswydd Adran 16 yn benodol, er bod sawl un yn cynnwys datganiadau a oedd yn cydnabod bod y 'Ddeddf' yn ei gwneud yn ofynnol cyd-gynhyrchu neu weithio mewn partneriaeth gyda'r trydydd sector. Ar y cyfan, rydym yn dod i'r casgliad bod mwy i awdurdodau lleol ei wneud yn eu hadroddiadau cyhoeddus ar sut maen nhw'n hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol.

---

21 Llywodraeth Cymru ac ADDS Cymru, Adroddiadau Blynyddol Gwasanaethau Cymdeithasol Awdurdodau Lleol - Arweiniad

Ychydig iawn o oruchwylio a gwerthuso Mentrau Cymdeithasol a wneir gan awdurdodau lleol

3.10 Mae gan Fentrau Cymdeithasol rôl bwysig o ran diwallu anghenion a helpu pobl mewn cymunedau ledled Cymru. Er enghraifft, mae canfyddiadau Cyfrifiad Busnes Cymdeithasol Cymru yn 2020, a nodir yn Arddangosyn 5, yn dangos bod gwella cymunedau lleol a gwella llesiant y bobl yn amcanion allweddol ar gyfer dros hanner yr holl Fentrau Cymdeithasol.

Arddangosyn 5 – meysydd blaenoriaeth ar gyfer gwaith Mentrau Cymdeithasol yng Nghymru

Mae Mentrau Cymdeithasol yn ehangu ffocws eu gwaith ac yn gynyddol yn cyflawni gweithgarwch er budd y bobl fwyaf agored i niwed mewn cymunedau ledled Cymru

Amcanion cymdeithasol a/neu amgylcheddol Mentrau Cymdeithasol	2016	2018	2020
Gwella cymuned benodol	64%	57%	66%
Gwella iechyd a llesiant	39%	45%	52%
Cefnogi pobl agored i niwed	35%	46%	48%
Mynd i'r afael ag allgau ariannol	26%	28%	44%
Annog pobl i gyfranogi yn y celfyddydau, chwaraeon a hamdden	-	32%	42%
Cefnogi plant a phobl ifanc agored i niwed	20%	29%	34%
Creu cyfleoedd cyflogaeth	21%	24%	31%
Hyrwyddo addysg a llythrennedd	32%	29%	29%
Diogelu'r amgylchedd	16%	26%	29%
Darparu mynediad at wasanaethau	-	22%	27%
Cefnogi Mentrau Cymdeithasol / sefydliadau eraill	9%	16%	25%
Hyrwyddo a diogelu diwylliant, treftadaeth a'r Gymraeg	-	21%	24%
Mynd i'r afael ag allgau cymdeithasol	7%	9%	21%
Darparu tai fforddiadwy	5%	4%	3%

Ffynhonnell: Busnes Cymdeithasol Wales, Mapio'r Sector Busnesau Cymdeithasol yng Nghymru / Cyfrifiad 2020, Mehefin 2021.

- 3.11 Er bod Mentrau Cymdeithasol yn darparu gwasanaethau sy'n helpu cyrff cyhoeddus i gyflawni eu hamcanion llesiant a'u cyfrifoldebau statudol eraill, gan mwyaf nid yw awdurdodau lleol yn monitro nac yn gwerthuso'u gweithgareddau na'u heffaith. Nododd pum awdurdod lleol a ymatebodd i'n harolwg eu bod wedi cytuno ar fesurau i farnu effaith Mentrau Cymdeithasol yn eu hardal leol a'u bod yn adrodd yn erbyn y rhain. Nid oes gan dros hanner (13) unrhyw drefniadau i werthuso gweithgarwch, ac nid oedd y gweddill a ymatebodd yn gwybod.
- 3.12 Oherwydd gwendidau o ran rheoli perfformiad, adrodd arno a'i werthuso, mae'n anodd i awdurdodau lleol farnu pa mor dda y maent yn perfformio ar hyn o bryd a nodi sut y gallant gefnogi twf ac ehangiad yn rôl Mentrau Cymdeithasol yn y dyfodol. Er bod ambell i awdurdod lleol yn cynnwys mesurau mewnbwn/allbwn bras mewn dogfennau craidd ar waith partneriaid, mae'r rhain yn aml yn gyfyngedig i gofnodi 'nifer y Mentrau Cymdeithasol yr ydym yn gweithio gyda hwy'. Dywedodd lleiafrif o awdurdodau lleol eu bod yn ystyried cael gwybodaeth 'ansoddol' am effaith Mentrau Cymdeithasol, gan dynnu ar brofiad defnyddwyr gwasanaethau, ond ni ddaethom o hyd i ryw lawer o dystiolaeth bod awdurdodau lleol yn cyflawni hyn yn ymarferol.
- 3.13 Gan mwyaf, nid yw awdurdodau lleol yn adrodd wrth aelodau etholedig ar Fentrau Cymdeithasol. O ganlyniad, nid yw'r swyddogion hynny sy'n gyfrifol am ddarparu gwasanaethau yn cael eu dwyn i gyfrif ac mae'r gallu i herio a nodi cyfleoedd datblygu yn cael eu colli. Mae nifer o swyddogion y gwnaethom ni gyfweld â hwy yn cydnabod bod diffyg adrodd ar berfformiad wrth aelodau yn cyfyngu ar gyfleoedd i annog aelodau etholedig i gymryd perchnogaeth ar yr agenda hon a mynd ati'n weithredol i hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol.
- 3.14 Yn gyffredinol, mae gan awdurdodau lleol sy'n comisiynu gwasanaethau gan Fentrau Cymdeithasol Gytundeb Lefel Gwasanaeth a danategir gan ystod o fesurau perfformiad y cytunwyd arnynt i werthuso gwasanaethau a gomisiynwyd. Fodd bynnag, canfuom fod adroddiadau ar berfformiad Cytundebau Lefel Gwasanaeth yn canolbwyntio'n fawr ar 'fewnbynnau' ac 'allbynau' – er enghraifft, nifer y defnyddwyr gwasanaeth yr ymdriniwyd â hwy – yn hytrach nag asesu budd cymdeithasol ehangach gwaith Mentrau Cymdeithasol a'r effaith y maent yn ei chael ar bobl sy'n cael eu gwasanaethau.

Atodiadau

- 1 Ymagwedd a dulliau archwilio
- 2 Rhestr Wirio i awdurdodau lleol ar ymgysylltu a gweithio'n effeithiol gyda Mentrau Cymdeithasol
- 3 Gwahaniaethau mewn deddfwriaeth, polisi a chyllid ar gyfer Mentrau Cymdeithasol ar draws tair gwlad Prydain Fawr
- 4 Nifer y Mentrau Cymdeithasol fesul awdurdod lleol yng Nghymru a'r newid canrannol rhwng 2016 a 2020
- 5 Rhaglen Datblygu Economaidd Cymunedol De-ddwyrain Cymru
- 6 Crynodeb o Arfer Da a nodwyd yn yr adolygiad hwn

1 Ymagwedd a dulliau archwilio

Ymagwedd

Yr adroddiad hwn yw'r ail o'n gwaith thematig ar gyfer 2022 sy'n edrych ar dlodi. Mae'r adroddiad hwn yn eistedd ochr yn ochr â'n hadroddiad cynharach ar dlodi yng Nghymru a'n hadolygiad sydd i ddod a fydd yn ystyried sut y mae awdurdodau lleol yn grymuso pobl i fod yn fwy hunanddibynnol a chydnerth.

Ar gyfer y gwaith hwn ein hymagwedd fu deall pa mor dda y mae awdurdodau lleol yn gweithio gyda, yn hyrwyddo ac yn datblygu Mentrau Cymdeithasol. Yn benodol, rydym wedi edrych ar ba mor gadarn yw gwybodaeth am anghenion, strategaethau, cynlluniau a pholisïau ar gyfer Mentrau Cymdeithasol a sut y mae awdurdodau lleol yn sicrhau eu bod yn cyflawni eu hymrwymadau o dan Ddeddf Gwasanaethau Cymdeithasol a Llesiant 2014 i hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol.

Fe wnaethom archwilio pob un o'r 22 o brif awdurdodau lleol yng Nghymru ar lefel uchel, gan reoli'r broses gyflawni i fod yn ymwybodol o'r pwysau sydd ar swyddogion awdurdodau lleol yn ystod y pandemig a chyda'r argyfwng costau byw. Sicrhawyd fod y cwmpas yn ddigon i gael golwg ar y sector cyfan ond i beidio â mynd â'r sylw'n sylweddol oddi ar gyfrifoldebau darparu gwasanaethau'r swyddogion. Roedd ein hymagwedd yn hyblyg i gyd-fynd â'r galwadau ar swyddogion wrth gytuno ar ein gwaith maes a'i gyflawni.

Dulliau

Cwblhawyd ein hadolygiad rhwng mis Awst 2021 a mis Medi 2022 ac fe ddefnyddiwyd ystod o ddulliau wrth gyflawni ein gwaith:

- **adolygu dogfennau:** fe wnaethom adolygu dogfennau gan Lywodraeth Cymru, awdurdodau lleol, byrddau gwasanaethau cyhoeddus a chyrrff cyhoeddus perthnasol eraill. Roedd hyn yn cynnwys cofnodion pwyllgorau perthnasol, strategaethau corfforaethol, strategaethau economaidd, busnes, adfywio a chaffael; cynlluniau adfer COVID-19; ac Adroddiadau Blynyddol Cyfarwyddwr Gwasanaethau Cymdeithasol. Fe wnaethom hefyd adolygu gwybodaeth a gyhoeddwyd gan Busnes Cymdeithasol Cymru, Social Enterprise UK a Social Enterprise Scotland.

- cyfweiliadau – fe gynhaliom ni ystod o wahanol gyfweiliadau:
  - cyfweiliadau â swyddogion – fe gyfwelom ni â swyddogion a enwebwyd gan bob prif awdurdod lleol yng Nghymru, yn gyffredinol y rhai sydd â chyfrifoldeb am Fentrau Cymdeithasol, gofal cymdeithasol neu ddatblygu economaidd. Cynhaliwyd y rhain rhwng mis Ionawr a mis Mai 2022.
  - cyfweiliadau cenedlaethol – fe gyfwelom ni â chynrychiolwyr Mentrau Cymdeithasol yng Nghymru a'r Alban, cyrff cynrychioliadol cenedlaethol megis CWMPAS, elusennau, melinau trafod, sefydliadau academaidd a chyrrff ymchwil. Cynhaliwyd y rhain rhwng mis Mawrth a mis Mehefin 2022.
- **grwpiau ffocws** – yn unol â'n hymagwedd, roedd rhai awdurdodau lleol o'r farn ei bod yn fwy priodol i ni siarad gydag ystod o swyddogion mewn grwpiau ffocws i leihau ein heffaith ar ddarparu gwasanaethau.
- **arolwg** – fe gynhaliom ni arolwg gyda swyddogion awdurdodau lleol. Roedd yr arolwg ar agor rhwng mis Ionawr a mis Mai 2022, ac fe gawsom ymatebion gan bob awdurdod lleol heblaw Cyngor Dinas Casnewydd.
- **Gwefannau** – awdurdodau lleol ac adnoddau allanol, e.e. DEWIS.
- **dadansoddi data** – fe wnaethom ddadansoddi ystod o ddata a gesglir ac a gyhoeddir gan Busnes Cymdeithasol Cymru Social Enterprise UK a Social Enterprise Scotland.

2 Rhestr Wirio i awdurdodau lleol ar ymgysylltu a gweithio'n effeithiol gyda Mentrau Cymdeithasol

Cam Gweithredu	Wedi'i gwblhau	Wedi'i ddechrau	Heb ei ddechrau
<h3>1 Trefniadau Strategol</h3> <h4>Gweledigaeth</h4>			
Mae gennym weledigaeth y cytunwyd arno ar gyfer sut y byddwn yn gweithio gyda Mentrau Cymdeithasol.			
Mae'r weledigaeth wedi cael ei rhannu gyda'r holl staff perthnasol yn yr awdurdod lleol, ac maent yn ei deall.			
Mae'r weledigaeth wedi cael ei rhannu gyda aelodau etholedig, wedi'i chymeradwyo ganddynt, ac mae'n cael ei deall ganddynt.			
Datblygwyd y weledigaeth mewn trafodaeth gyda'r Cyngor Gwirfoddol Sirol lleol.			
Mae'r weledigaeth wedi cael ei lledaenu i Fentrau Cymdeithasol yr ydym yn gweithio gyda hwy.			
<p>Mae'r weledigaeth yn nodi'n glir sut yr ydym yn bwriadu cyflawni ein cyfrifoldebau Adran 16 i hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol gan gynnwys:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ein gwaith i hyrwyddo gwerth cymdeithasol trwy'r Bwrdd Partneriaeth Rhanbarthol; a • defnyddio'r Gronfa Integredig Rhanbarthol i hyrwyddo a datblygu Mentrau Cymdeithasol. 			

Cam Gweithredu	Wedi'i gwblhau	Wedi'i ddechrau	Heb ei ddechrau
Dull Corfforaethol			
Mae gennym ddull a arweinir yn gorfforaethol ar gyfer gweithio gyda Mentrau Cymdeithasol sy'n cwmpasu pob adran a gwasanaeth.			
Mae'r dull corfforaethol yn trosi ein gweledigaeth yn gamau gweithredu ymarferol.			
Rydym wedi dynodi arweinydd corfforaethol ar gyfer Mentrau Cymdeithasol sy'n gyfrifol am oruchwylio a chydlynu ein gwaith gyda'r sector.			
Deall y sector Mentrau Cymdeithasol lleol			
<p>Rydym wedi mapio'r sector Mentrau Cymdeithasol yn ardal ein hawdurdod lleol ac rydym yn gwybod:</p> <ul style="list-style-type: none"> • nifer y sefydliadau sy'n gweithio'n lleol; • y gwasanaethau y maent yn eu darparu; • y cymunedau y darperir y gwasanaethau ynddynt; • y bobl y darperir y gwasanaeth ar eu cyfer; • sut y mae'r gwasanaethau'n cael eu cyllido; • oriau/dyddiau gweithredu gwasanaethau; • y meini prawf cymhwysra ar gyfer y gwasanaeth (os o gwbl); • sut y mae'r gwasanaeth yn cyd-fynd â'n cyfrifoldebau Adran 16 ar gyfer hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol wrth ddarparu gwasanaethau gofal cymdeithasol; a • phwy i gysylltu â hwy am ragor o wybodaeth. 			
Mae gennym gofnod o'n holl gyllid ar gyfer Mentrau Cymdeithasol.			

Cam Gweithredu	Wedi'i gwblhau	Wedi'i ddechrau	Heb ei ddechrau
<p>Rydym yn coladu gwybodaeth ariannol ac yn adrodd o leiaf yn flynyddol ar gyfanswm ein cyllid i Fentrau Cymdeithasol sy'n cwmpasu:</p> <ul style="list-style-type: none"> • pa sefydliadau yr ydym yn eu cyllido; • gwerth y contract; • hyd y contract; • pa adran/gwasanaeth sydd wedi contractio; • y mesurau llwyddiant a sefydlwyd ar gyfer y gwaith; a • beth yw manteision arfaethedig y gwaith. 			
<p>Rydym yn codi ymwybyddiaeth am y manteision a gyflwynir gan Fentrau Cymdeithasol i sicrhau bod yr holl staff yn nodi cyfleoedd i gydweithio gyda hwy trwy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • gynnal diwrnod mentrau cymdeithasol o fewn yr awdurdod lleol; • cynnal gweithdai i gynghorwyr ac uwch reolwyr; a • datblygu gweithgareddau i ddathlu a hyrwyddo mentrau cymdeithasol. 			

Trefniadau cydweithio a phartneriaeth

<p>Rydym wedi nodi a chytuno sut y bydd gwaith Mentrau Cymdeithasol yn cael ei reoli a sut y byddir yn craffu arno ar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • lefel gorfforaethol – yng ngwaith partneriaethau strategol a phwyllgorau craffu corfforaethol; • lefel adrannol – mewn trefniadau partneriaeth penodol i gefnogi agendâu polisi ehangach o fewn meysydd diffiniedig; a • lefel gwasanaethau – ar bartneriaethau lleol a mentrau penodol sy'n cael eu harwain gan wasanaethau. 			
--	--	--	--

Cam Gweithredu	Wedi'i gwblhau	Wedi'i ddechrau	Heb ei ddechrau
Rydym yn codi ymwybyddiaeth o waith mentrau cymdeithasol yn effeithiol ac yn cynnwys pobl leol a chymunedau wrth ddatblygu Mentrau Cymdeithasol newydd.			
Mae gennym berthynas glir ac effeithiol â'n Cyngor Gwirfoddol Sirol fel partner strategol a chyflawni allweddol			
Mae gennym uwch swyddog arweiniol enwebedig i hyrwyddo ac arwain gwaith trwy'r Fforwm Gwerth Cymdeithasol rhanbarthol.			

Strategaeth

Mae ein dull o ymdrin â Mentrau Cymdeithasol wedi'i integreiddio â'n strategaethau a'n cynllun allweddol – e.e. Cynllun Llesiant, blaenoriaethau corfforaethol a strategaethau cymunedol a rhanbarthol eraill.			
Rydym wedi pennu amcanion a chamau gweithredu CAMPUS ar sut y byddwn yn cefnogi ac yn hyrwyddo twf Mentrau Cymdeithasol.			
Rydym yn gwybod yn glir beth yw manteision a risgiau Mentrau Cymdeithasol i ddinasyddion, cymunedau lleol a'r awdurdod lleol.			

Cyflawni'r strategaeth

Mae gennym ddigon o staff ac adnoddau i hyrwyddo a thyfu Mentrau Cymdeithasol.			
Mae gennym staff yn y gwasanaethau cywir ac sy'n meddu ar y lefel hynafedd ofynnol i gyflawni ein gweledigaeth ar gyfer Mentrau Cymdeithasol.			
Mae gennym feddylfryd sy'n seiliedig ar ddiwylliant hyderus o fewn y cyngor i wneud y defnydd gorau o Fentrau Cymdeithasol.			
Rydym yn rhoi'r cyfle i staff gymryd risgiau a reolir yn dda ac archwilio arferion arloesol			

Cam Gweithredu	Wedi'i gwblhau	Wedi'i ddechrau	Heb ei ddechrau
----------------	----------------	-----------------	-----------------

2 Comisiynu a Chaffael

Dylunio gwasanaethau

Rydym yn tynnu ar arbenigedd a gwybodaeth Mentrau Cymdeithasol wrth ddylunio gwasanaethau newydd.			
Mae ein comisiynwyr yn gwneud defnydd da o broses Adroddiad Sefydlogrwydd y Farchnad i oleuo gweithgarwch comisiynu a siapio'r farchnad ar gyfer y sector gofal cymdeithasol.			
Wrth ddylunio gwasanaethau, rydym yn nodi'n glir: <ul style="list-style-type: none"> • pa alw fydd y gwasanaeth yn ei ateb; • sut yr ydym wedi penderfynu ar y math o wasanaeth y mae ei angen arnom; a • sut y byddwn yn ymgysylltu â darparwyr presennol a phosibl i ddatblygu'r gwasanaeth. 			
Rydym yn sicrhau bod ein proses dendro'n hygyrch i'r holl gydweithwyr posibl.			
Gallwn ddangos bod gennym y capasiti a'r sgiliau i gyflawni'r broses gomisiynu strategol.			
Rydym yn mynd ati i chwilio am ffyrdd o wahodd cyrff i gydweithio			

Cam Gweithredu	Wedi'i gwblhau	Wedi'i ddechrau	Heb ei ddechrau
Systemau dyfarnu effeithiol			
<p>Rydym wedi creu un system gyllido ganolog a chorfforaethol ar gyfer rheoli a dyfarnu'r holl gyllid i Fentrau Cymdeithasol.</p>			
<p>Mae gennym systemau effeithiol i ddyfarnu cyllid i sefydliadau sy'n nodi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • amserlen gyllido glir sydd ar gael i bob cynigydd posibl fel y gallant baratoi ar gyfer cyfleoedd; • y broses a ddefnyddir i benderfynu (er enghraifft, ceisio dyfyniadau neu ddefnyddio proses dendro neu broses gynnig); • y gwerth a'r risg sy'n gysylltiedig â'r gwahanol lwybrau cyllido; • meini prawf clir a chyhoeddedig sy'n cael eu deall gan bob sefydliad sy'n ceisio cyllid, gan gynnwys cymalau budd cymunedol a gwerth cymdeithasol; • y gost a'r adnoddau i oruchwylio'r broses a'i gweinyddu; ac • am faint o amser y darperir y cyllid hwnnw. 			
Systemau dyfarnu effeithlon			
<p>Mae gennym systemau corfforaethol effeithlon i ddyfarnu cyllid yn seiliedig ar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • brosesau ymgeisio cryno a chlr; • defnyddio systemau ar-lein ac electronig i ddosbarthu a chasglu gwybodaeth a chynigion; • trefniadau penderfynu byr o'r dechrau i'r diwedd; • isafswm y camau a'r prosesau sy'n ofynnol i benderfynu; a • phenderfyniadau'n cael eu dirprwyo i'r lefel isaf. 			

Cam Gweithredu	Wedi'i gwblhau	Wedi'i ddechrau	Heb ei ddechrau
Mae ein telerau ac amodau contract yn gymesur â lefel y cyllid sy'n cael ei roi ac maen nhw'n benodol i'r gwaith sy'n cael ei gyllido.			
Rydym yn adolygu ein prosesau cyllido er mwyn sicrhau nad ydym yn allgau Mentrau Cymdeithasol rhag sicrhau gwaith.			

Hyfforddiant a rhannu gwybodaeth

<p>Rydym yn darparu hyfforddiant i gefnogi Mentrau Cymdeithasol sy'n cwmpasu:</p> <ul style="list-style-type: none"> • sut i wneud cais am gyllid – yr hyn y dylid ac na ddylid ei wneud; • cydymffurfio â'n systemau comisiynu a chaffael; • prosesau casglu data; • trefniadau rheoli perfformiad a chraffu arno; • cylchoedd talu a thargedau perfformiad; a • gofynion terfynu/parhad contract. 			
---	--	--	--

Cam Gweithredu	Wedi'i gwblhau	Wedi'i ddechrau	Heb ei ddechrau
----------------	----------------	-----------------	-----------------

3 Rheoli perfformiad

Casglu gwybodaeth

Rydym wedi nodi'r wybodaeth sy'n ofynnol i fonitro a gwerthuso perfformiad y Mentrau Cymdeithasol yr ydym yn eu cyllido.			
Mae'r wybodaeth yn mesur gweithgarwch perthnasol yn unig.			
Mae'r systemau i gasglu gwybodaeth wedi'u symleiddio ac yn effeithlon, a dim ond unwaith ac yn electronig a hynny o fewn amserlenni y cytunwyd arnynt y mae Mentrau Cymdeithasol yn cyflwyno gwybodaeth.			

Adolygiad o berfformiad

<p>Rydym yn adrodd yn rheolaidd ar ein cyllid i Fentrau Cymdeithasol wrth bwyllgor(au) craffu yn erbyn set gytbwys o wybodaeth am berfformiad sy'n cwmpasu:</p> <ul style="list-style-type: none"> • y safonau gwasanaeth yr ydym yn eu gosod i'r Fenter Gymdeithasol a gyllidir gennym berfformio yn eu herbyn; • gwelliannau yn neilliannau llesiant a chymdeithasol pobl; a • data perthnasol am berfformiad sy'n seiliedig ar wasanaethau; a • chasgliadau adolygiadau archwilio/arolygu allanol. 			
<p>Mae ein prosesau craffu a gwerthuso:</p> <ul style="list-style-type: none"> • yn gymesur â gwerth y cyllid a ddarparwn; ac • yn rhoi sicrwydd i ni bod ein cyllid yn cyflawni'r deilliannau disgwylidiedig. 			

Cam Gweithredu	Wedi'i gwblhau	Wedi'i ddechrau	Heb ei ddechrau
<p>Yn flynyddol rydym yn adrodd yn gyhoeddus:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ar waith Mentrau Cymdeithasol; • ar berfformiad presennol Mentrau Cymdeithasol yr ydym yn eu cyllido; • ar y modd y byddwn yn hyrwyddo cyfleoedd pellach i'r sector yn y dyfodol; ac • ar ba mor dda yr ydym yn perfformio o ran cyflawni ein cyfrifoldebau A.16 ar gyfer Mentrau Cymdeithasol. 			

Rheoli risg

<p>Rydym yn adolygu'r risgiau sy'n gysylltiedig â'n cyllid ar gyfer Mentrau Gymdeithasol yn rheolaidd.</p>			
<p>Rydym yn cytuno ar gynlluniau rheoli risg os nad yw risgiau'n cael eu rheoli a'u lliniaru.</p>			
<p>Mae gennym raglen dreigl o brofi systemau ac adolygiadau cydymffurfio gan y tîm archwilio mewnol er mwyn sicrhau cadernid, effeithlonrwydd ac effeithiolrwydd ein cyllid i wasanaethau Mentrau Cymdeithasol.</p>			

3 Gwahaniaethau mewn deddfwriaeth, polisi a chyllid ar gyfer Mentrau Cymdeithasol ar draws tair gwlad Prydain Fawr

Materion	Lloegr	Yr Alban	Cymru
Deddfwriaeth ar Fentrau Cymdeithasol	Yn canolbwyntio'n bennaf ar wneud gwell defnydd o gcontractau Gwerth Cymdeithasol o dan Ddeddf Gwasanaethau Cyhoeddus (Gwerth Cymdeithasol) 2012	Yn bennaf trwy ddefnydd tir/asedau a gofyniad i gyrrff cyhoeddus fod ag o leiaf un contract gyda Menter Gymdeithasol	Ydy, mae A.16 Deddf Gwasanaethau Cymdeithasol a Llesiant 2015 yn ei gwneud yn ofynnol i Awdurdodau Lleol 'Hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol, cwmnïau cydweithredol, gwasanaethau sy'n cael eu harwain gan ddefnyddwyr a'r trydydd sector'. Gallai hyn hefyd gael ei ehangu yn y Bil Partneriaeth Gymdeithasol a Chaffael Cyhoeddus
Strategaeth Genedlaethol ar gyfer tyfu Mentrau Cymdeithasol	Mae Social Enterprises UK wedi cyhoeddi adroddiad ar gyfer y dyfodol – Social Value 2032 .	Strategaeth Mentrau Cymdeithasol yr Alban 2016-2026	Roedd gan Lywodraeth Cymru strategaeth yn 2005 ond mae hon wedi dod i ben. Cafodd y strategaeth gyfredol – Trawsnewid Cymru drwy Fentrau Cymdeithasol – ei datblygu gan y sector ac fe'i cefnogir gan Lywodraeth Cymru
Cyllid gan y Llywodraeth ar gyfer Mentrau Cymdeithasol	Benthyciad Dechrau Busnes a gefnogir gan y Llywodraeth o £500 i £25,000 ac arian Ffyniant Bro	Just Enterprise, Developing Markets, Social Growth, Business Gateway, ac ati	Cronfa Cadernid Economaidd Busnes Cymru a Banc Datblygu Cymru
Cymorth y Llywodraeth i Fentrau Cymdeithasol	Fe'i darperir yn bennaf trwy Linell Gymorth Busnes Llywodraeth y DU a 38 o 'hybiau twf' lleol	Fe'i cydlynir yn bennaf trwy Business Support Scotland	Busnes Cymdeithasol Cymru Llywodraeth Cymru
Gweinidog â chyfrifoldeb am Fentrau Cymdeithasol	Is-Weinidog Cymdeithas Sifil ac Ieuenctid	Gweinidog y Cabinet dros Fusnes, Masnach, Twristiaeth a Menter	Gweinidog Cabinet yr Economi

4 Nifer y Mentrau Cymdeithasol fesul awdurdod lleol yng Nghymru a'r newid canrannol rhwng 2018 a 2020

Awdurdod Lleol	2018	2020	Gwahaniaeth	% y cynnydd
Bro Morgannwg ²²	41	217	176	429%
Caerdydd	228	265	37	16%
Casnewydd	51	76	25	49%
Abertawe	135	158	23	17%
Wrecsam	62	78	16	26%
Ceredigion	71	79	8	11%
Sir y Fflint	65	70	5	8%
Sir Fynwy	29	34	5	17%
Ynys Môn	56	60	4	7%
Conwy	76	78	2	3%
Sir Ddinbych	71	72	1	1%
Pen-y-bont ar Ogwr	83	85	2	2%
Gwynedd	127	128	1	1%
Caerffili	99	98	-1	-1%
Merthyr Tudful	67	64	-3	-4%
Sir Benfro	121	115	-6	-5%
CNPT	79	73	-6	-8%
RhCT	162	155	-7	-4%
Sir Gâr	174	164	-10	-6%
Blaenau Gwent	45	38	-7	-16%
Powys	110	100	-10	-9%
Torfaen	51	40	-11	-22%
Cyfanswm a nodwyd	2,003	2,247	244	12%

Ffynhonnell: Busnes Cymdeithasol Cymru, [Mapio'r Sector Busnesau Cymdeithasol yng Nghymru / Cyfrifiad 2020](#), Mehefin 2021.

²² Fel yn yr adroddiad gan CWMPAS, mae'r ffigwr ar gyfer Bro Morgannwg yn allanolyn, o ganlyniad i gynnwys ffynhonnell ychwanegol a ddarperir gan Wasanaeth Gwirfoddol Bro Morgannwg. Ni wyddys a fabwysiadwyd y dull hwn mewn ardaloedd eraill yng Nghymru.

5 Rhaglen Datblygu Economaidd Cymunedol De-ddwyrain Cymru

Fe wnaeth chwe awdurdod lleol (Pen-y-bont ar Ogwr, Blaenau Gwent, Caerffili, Merthyr Tudful, Rhondda Cynon Taf a Thorfaen) gyllido rhaglenni Mentrau Cymdeithasol pwrpasol gan ddefnyddio £13.5m o arian yr UE o dan raglen Datblygu Economaidd Cymunedol De-ddwyrain Cymru (SEWCED). Canfu gwerthusiad o raglen SEWCED a gomisiynwyd gan Gyngor Bwrdeistref Sirol Merthyr Tudful fod y prosiect wedi mynd y tu hwnt i'r disgwyliadau o ran cynhyrchu swyddi newydd, a chafodd pob agwedd ar y prosiect sgôr uchel mewn arolygon gyda menter gymdeithasol a gafodd fudd ohono. Er enghraifft, rhoddodd SEWCED gymorth fel a ganlyn:

- creu 30 o swyddi newydd a 3 Menter Gymdeithasol newydd;
- rhoi cynhorthwy ariannol i 28 o sefydliadau lleol;
- 15 o sefydliadau i fabwysiadu a gweithredu Cynlluniau Gweithredu Amgylcheddol; ac
- 13 i fabwysiadu Strategaethau Cydraddoldeb a gwella eu systemau ar gyfer monitro a gwerthuso prosesau cyflawni.

Daeth rhaglen SEWCED i ben yn 2015 ac, er gwaethaf llwyddiant y prosiect a'r canfyddiadau gwerthuso, ni pharhawyd â'r gweithgarwch ac ni chafodd ei ddisodli yn y mwyafrif o achosion. Dim ond dau awdurdod lleol a gafodd gyllid trosiannol i gadw'r staff yr oeddent yn eu cyflogi i weithio gyda Mentrau Cymdeithasol o dan SEWCED.

Penderfynodd y gwerthusiad fel a ganlyn: 'heb gymorth SEWCED, ni fyddai'r sector mentrau cymdeithasol yn Ne-ddwyrain Cymru wedi cyflawni'r un deilliannau ag a wnaeth. Ar ben hynny, heb gymorth tebyg yn y dyfodol, byddai'r canlyniadau hyn yn awgrymu na fydd y sector mentrau cymdeithasol dwyn yr un manteision ag y mae wedi'i wneud o ganlyniad i raglen SEWCED.' Mae'r cyfweiliadau gydag awdurdodau lleol lle soniwyd am SEWCED wedi cadarnhau hyn, gan nad oes ymdrech gyfatebol a threfnus i hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol yn weithredol yng Nghymru ar hyn o bryd.

6 Crynodeb o Arfer Da a nodwyd yn yr adolygiad hwn

Arfer da – sut rydym yn ei bennu

Dyma'r paramedrau a ddefnyddiwn i farnu a ddylid cynnwys astudiaeth achos fel arfer da:

- rhaglen, gweithgaredd neu strategaeth ag effeithiolrwydd profedig, a ategir gan werthusiad cynhwysfawr.
- rhaglen, gweithgaredd neu strategaeth y dangoswyd ei f/bod yn dwyn deilliannau llwyddiannus ac a ategir i ryw raddau gan ffynonellau data goddrychol a gwrthrychol.
- rhaglen, gweithgaredd neu strategaeth sydd wedi gweithio o fewn un sefydliad ac sy'n dangos addewid yn ystod ei g/chyfnod cynnar ar gyfer dod yn ymarfer ac iddo effaith gynaliadwy hirdymor.
- rhaglen, gweithgaredd neu strategaeth sydd â'r potensial i gael ei (h) efelychu ymhlith sefydliadau eraill.
- rhaglen, gweithgaredd neu strategaeth sy'n rhoi gwerth am arian. Diffinnir gwerth am arian fel y defnydd gorau posibl o adnoddau i ddwyn y manteision bwriadedig.
- rhaglen, gweithgaredd neu strategaeth sy'n dwyn arbedion/gostyngiadau mewn gwariant heb gael unrhyw effaith neu gan gael effaith fach ar berfformiad.

O fewn corff yr adroddiad, rydym wedi nodi'r meysydd canlynol o arfer da:

- Cyngor Bwrdeistref Sirol Blaenau Gwent – gwaith Grŵp y Sector Gwirfoddol sy'n arwain ar ymgysylltu â Mentrau Cymdeithasol – paragraff 1.18.
- Cyngor Bwrdeistref Sirol Wrecsam – gwaith y Swyddog Menter a Busnes i gefnogi a hyrwyddo Mentrau Cymdeithasol – paragraff 1.19.
- Cyngor Bwrdeistref Sirol Torfaen a Chyngor Bro Morgannwg – creu Mentrau Cymdeithasol i ddarparu gwasanaethau lleol – paragraff 1.20.

- Cyngor Bwrdeistref Sirol Caerffili – defnyddio Cymalau Budd Cymdeithasol a Chymunedol mewn contractau – paragraff 2.12.
- Cyngor Sir y Fflint – System Brynu Ddeinamig sy'n galluogi busnesau llai i gyflawni rhannau bychain o archebion mwy - paragraff 2.12.
- Cyngor Sir y Fflint a Chyngor Bwrdeistref Sirol Rhondda Cynon Taf – creu swyddogion â chyfrifoldebau penodol i ganfod a hyrwyddo cyfleoedd i gynyddu gwerth cymdeithasol i'r eithaf mewn prosesau tendro – paragraff 2.12.
- Cyngor Bwrdeistref Sirol Rhondda Cynon Taf a Chyngor Sir Penfro – hyrwyddo a gweithio gyda Micro-Fentrau – paragraff 3.7.

Swyddfa Archwilio Cymru

24 Heol y Gadeirlan

Caerdydd

CF11 9LJ

Ffôn: 029 2032 0500

Ffacs: 029 2032 0600

Ffôn destun: 029 2032 0660

Rydym yn croesawu galwadau
ffôn yn Gymraeg a Saesneg.

E-bost: post@archwilio.cymru

Gwefan: www.archwilio.cymru